

TREBALL FINAL DE GRAU

HISTÒRIA

L'evolució de la historiografia sobre la Inquisició espanyola (segles f. XV-XVII)

Autora: Laia Farrés Roure

Tutor: Francisco Javier Burgos Rincón

Facultat de Lletres

Universitat de Girona

Girona, juny 2024

Índex

Resum.....	2
Introducció.....	3
1. Breu descripció històrica.....	4
2. Etapes de la historiografia inquisitorial.....	9
1. Sobre els orígens historiogràfics de la Inquisició espanyola.....	9
2. El període historiogràfic comprès entre 1914-1936.....	12
3. La Dictadura franquista.....	14
4. La renovació historiogràfica dels anys setanta.....	18
5. La historiografia més recent (1990-2024).....	25
3. Algunes de les temàtiques principals de la Inquisició.....	27
1. Debat entorn la naturalesa jurisdiccional de la Inquisició.....	29
2. L'activitat repressiva de la Inquisició.....	34
1. Quantificació i periodificació de la Inquisició.....	34
2. Tipologies delictives de la Inquisició.....	36
1. Els judaïtzants.....	37
2. Els moriscos.....	40
3. Els enllumenats.....	42
4. El luteranisme.....	43
5. El delictes de sol·licitació.....	45
6. La bruixeria.....	47
7. La censura de llibres.....	49
Conclusió.....	53
Bibliografia.....	56

Resum

El present Treball de Final de Grau és un estat de la qüestió sobre com la historiografia sorgida durant el segle XIX fins a l'actualitat ha tractat la Inquisició moderna espanyola dels territoris peninsulars. La primera part d'aquest treball s'ocupa de mostrar l'evolució de la historiografia inquisitorial de manera cronològica. En concret, s'exposen les diverses etapes i corrents historiogràfiques relacionant-les amb el context històric en què van sorgir i exposant els autors i obres principals i el seu impacte dins la historiografia. La segona part fa una síntesi de les principals temàtiques entorn la Inquisició espanyola dels segles XV, XVI i XVII. Per acabar, es fa un estat de la qüestió de dues temàtiques, tot mencionant els debats existents, i les principals interpretacions i aportacions historiogràfiques. Aquestes temàtiques són la naturalesa jurisdiccional de la Inquisició i la seva activitat repressiva, de la qual s'analitzen la quantificació i periodificació de les víctimes, i les diverses tipologies delictives.

Paraules clau: Inquisició espanyola, historiografia, renovació historiogràfica, naturalesa jurisdiccional, activitat repressiva, tipologies delictives.

Introducció

La Inquisició espanyola ha estat motiu de primordial interès vers la historiografia tant nacional com internacional, generant un gran nombre d'estudis i treballs, essent impossible exposar-los tots en aquest treball. Per aquesta raó, l'objectiu d'aquest estudi és intentar esmentar els corrents, autors, obres, i temàtiques principals de la producció historiogràfica i mostrar així una aproximació dels estudis envers la Inquisició espanyola, limitant-nos al període que va de la fundació del tribunal de finals del segle XV fins al XVII.

Per tal d'acomplir aquesta tasca, en primer lloc, s'ha fet una recerca i buidatge d'articles que expliquen l'evolució historiogràfica dels estudis inquisitorials destacant les obres de Noemí Grodsinsky (2005), Ricardo López Vela (1990) i Gustav Henningsen (2020). Una vegada elaborat el recorregut historiogràfic, s'ha procedit a complementar la informació fent una recerca en diversos repositoris digitals de les principals obres i autors de les diverses etapes historiogràfiques.

La segona part del treball s'ha escrit utilitzant la informació que s'havia destriat fent l'apartat anterior i s'ha complementat amb altres fonts. Aquest punt ha comportat el buidatge de llibres i articles, utilitzat per explicar els diversos debats entorn les temàtiques de la Inquisició. Finalment, també s'ha realitzat una recerca bibliogràfica de les principals obres i autors de cada temàtica, els quals han quedat citats en el transcurs del treball. Dins de la bibliografia, cal destacar la consulta de les publicacions d'hispanistes de referència com ara: Henry Kamen, Bartolomé Bennassar, Gustav Henningsen, Jean-Pierre Dedieu i Joseph Pérez; i d'historiadors espanyols com José Martínez Millán, Ricardo López-Vela, José Antonio Escudero i Ricardo García Cárcel.

1. Breu descripció històrica

L'objectiu del següent punt, és esbossar un marc temporal fent esment dels fets rellevants de la Inquisició espanyola durant els segles altomoderns. S'explicarà aquesta història en base els diferents regnats i els objectius concrets de cada rei envers la Inquisició.

Al segle XV la península era un subcontinent europeu on hi havia una gran mescla de cultures. Cristians, musulmans i jueus vivien amb una convivència més o menys difícil, essent la civilització dominant la dels musulmans i, a partir del segle XII, la dels cristians; una situació molt diferent en comparació al nord d'Europa, on no hi havia aquesta pluralitat religiosa (Kamen, 1999, 9, 13); (Pérez, 2003, 11). Tal com assenyala Joseph Pérez (2003) entre els segles VIII i XV la “tolerància” que hi havia a la península:

«tanto cristianos como musulmanes están convencidos que poseen la verdad y de que su fe es incompatible con la fe de los demás; si se muestran tolerantes es porque no les queda otro remedio, y aceptan a su pesar lo que no tienen medios de prohibir.» (p. 9).

A partir del segle XIV aquesta convivència de les tres religions a la península ibèrica canvia per les noves circumstàncies. Tal com apunta Fernand Braudel les persecucions i expulsions *«siempre están a merced de los desequilibrios de la vida económica; son sus compañeras inseparables [...] La recesión es la principal responsable»* (citada per Pérez, 2003, 12). Els canvis socials, econòmics i polítics del segle XIV, conjuntament amb la Pesta Negra, de la qual es culpà als jueus, provocaran un augment de l'antisemitisme, tant a la península com per tot Europa. Durant les males collites de l'estiu de 1391 va esclatar la violència en contra dels jueus per tota la península. Es van destruir les aljames més grans i es van assassinar o obligar a convertir-se a la majoria dels jueus. A partir d'aquest moment es consolida el problema convers i la població es comença a preguntar si els nous cristians eren judaïtzants. Durant el segle XIV i finals del XV els jueus i els conversos es veuran sotmesos a diverses discriminacions per part dels cristians vells (Kamen, 1999, 17); (Pérez, 2003, 12-13, 16-21).

Els Reis Catòlics el 1474 en un principi seguiran les polítiques religioses dels seus predecessors: mantenir als jueus sota la seva protecció i intentar garantir la pluralitat religiosa peninsular, havent d'intervenir en algunes ocasions contra les legislacions municipals antisemites. No obstant això, es veuran obligats a adoptar certes mesures per tal de protegir

als jueus i evitar esclats de violència antisemita, per exemple, en les Corts de 1480 els monarques decideixen que els jueus han de viure en barris separats i que han de portar un distintiu de color a la roba (Kamen, 1999, 22-23); (Pérez, 2003, 21).

Les mesures que adopten els monarques no eliminaran l'antisemitisme i s'agreujarà el problema convers. Els cristians vells cada vegada aniran acumulant més ressentiment contra els cristians nous per la sospita que judaïtzaven i per rivalitats polítiques i econòmiques causades pels càrrecs públics i eclesiàstics que ocupaven. Els monarques plantejaren les seves preocupacions al papa Sixt IV el qual mitjançant la butlla de l'1 de novembre de 1478 concedirà als Reis Catòlics la potestat de nomenar inquisidors al regne de Castella¹ (Bennassar, 1981, 22-25); (Pérez, 2003, 35).

Els Reis Catòlics van esperar dos anys a posar en marxa la Nova Inquisició. Isabel la Catòlica va preferir primer iniciar una campanya d'evangelització a Sevilla, on hi havia moltes sospites de conversos judaïtzants. Aquest intent va ser un fracàs i, el 27 de setembre de 1480 es va posar en marxa la Inquisició, nomenant els dominics Juan de San Martín i Miguel de Morillo que van començar a actuar a Sevilla (Pérez, 2003, 25-26, 31).

Tot seguit hi va haver una sèrie de negociacions entre el papa i els Reis Catòlics els quals van aconseguir que Sixt IV publicués la butlla del 17 d'octubre de 1483 que designava a Tomás de Torquemada inquisidor general dels dos regnes, el qual ja era inquisidor general de Castella des del 1482. Finalment, el poder dels reis sobre la Inquisició es consolida quan el 1488 Innocenci VIII els atorga la facultat de nomenar el successor de Torquemada (Pérez, 2003, 33-35).

Amb la Inquisició moderna, no es va solucionar el problema convers, fet pel qual els monarques, influïts per Tomás de Torquemada, van decidir que s'havia de separar als conversos dels jueus. El 31 de març del 1492, a Granada, van promulgar l'edecte d'expulsió que donava l'opció als jueus de batejar-se o exiliar-se. Amb aquesta mesura no es va solucionar, sinó agreujar el problema convers, ja que una gran part dels jueus es va convertir o va retornar (Kamen, 1999, 26, 33); (Bennassar, 128).

El problema convers agafarà un altre tarannà a partir del 1526 any en què s'ordena la conversió forçosa dels musulmans, iniciant-se així el problema morisc. Tal com explica Joseph Pérez (2003)

¹ El regne d'Aragó estava controlat per Joan II i hi havia la Inquisició medieval de jurisdicció eclesiàstica.

«En el caso de los moriscos España dudó durante mucho tiempo, y la Inquisición se mostró menos severa. Y es que los moriscos vivían al margen de la sociedad cristiana en vez de mezclarse con ella, como hacían los judíos, de modo que planteaban un problema más social que religioso [...] El Santo Oficio actúa con más severidad en la segunda mitad del siglo XVI, pero los moriscos condenados son mucho menos numerosos que los conversos. Raramente se dictan sentencias de muerte» (p. 45-46).

El 1516 després de la mort de Ferran el Catòlic, és proclamat rei de Castella i Aragó Carles I (1516-1556). Al principi del seu regnat tant les obres d'Erasmus com les tesis de Luter van ser ben rebudes pels humanistes de les Espanyes. Però aquesta obertura religiosa es va estroncar quan la Inquisició va detectar moviments herètics dins la península (Kamen, 1999, 85-89). Es pot dir que durant el regnat de Carles I la Inquisició espanyola que ja havia acabat amb el problema convers, va travessar una etapa d'indefinió superada el 1524 quan es comencen a perseguir els humanistes simpatitzants de Luter i els luterans, el nou objectiu seran els cristians vells, sobretot estrangers (Pérez, 2021, 145, 156); (Martínez Millán, 2007, 79-80); (Pérez, 2003, 59-60).

Durant el regnat de Felip II (1556-1598) es produeix una creixent burocratització de la Monarquia. S'iniciarà un procés de confessionalització mitjançant la Inquisició espanyola, la qual fou reformada durant els mandats dels inquisidors generals Fernando de Valdés i Diego de Espinosa. Així doncs, la Inquisició es converteix en símbol i instrument utilitzat per la Monarquia per fer front a la ruptura de la societat religiosa provocada per la Reforma (Dedieu, 2014, 11); (Martínez Millán, 2007, 98-99).

Seguidament, amb Felip III (1598-1621) el Consell de la Inquisició va intentar augmentar les seves competències dins del Tribunal en detriment a les de l'Inquisidor General, sobretot pel que fa a les decisions de govern. Disputa a la qual es van haver d'enfrontar tots els Inquisidors generals del regnat de Felip III i que estava relacionada amb les discussions entre l'espiritualitat imposada pel "partit castellà" i l'espiritualitat "descalça" (Martínez Millán, 2007, 122-125).

Finalment, durant els regnats de Felip IV (1621-1665) i Carles II (1665-1700) les relacions entre la Monarquia i la Inquisició van canviar. Es van produir un seguit de tensions entre els inquisidors generals i la figura del monarca per la jurisdicció que havia de tenir la Inquisició i els seus òrgans de govern. I és que durant el regnat de Felip IV la Monarquia va continuar intentant aconseguir més control sobre el Tribunal, volent limitar el poder de

l'inquisidor general i fer que hagués de decidir conjuntament amb el Consell. Aquesta disputa es va resoldre amb una supressió dels privilegis temporals que concedia la corona a la Inquisició i un descens dels servidors del Sant Ofici, sobretot els familiars² (Martínez Millán, 2007, 126-128). Per l'altra banda, durant el regnat de Carles II és quan es produeixen els antecedents de les reformes del Sant Ofici que es produiran durant el segle de la Il·lustració. En general, continuant amb la tendència regalista del regnat de Felip IV, es reduirà la jurisdicció temporal de la Inquisició per augmentar la jurisdicció eclesiàstica i limitar la intervenció de la Inquisició en els temes solament religiosos i espirituals. En la consulta del 1696 per la qual es va crear la "Junta Magna" es van fixar les pautes a seguir entorn la jurisdicció del Sant Ofici i es va posar en relleu la voluntat de la Monarquia per controlar el tribunal (Martínez Millán, 2007, 128-130).

² Tal com assenyala Jaime Contreras (1983) «*el familiar es, ante todo, un intermediario entre el Tribunal y el reo. Su labor es de pesquisa. Detecta la herejía, pero no la juzga. [...] La misión principal de un familiar no es delatar; sino provocar la delación, y —como es obvio— los recursos empleados [...] va desde la presión física o psicológica a la sutil adulación*» (p. 128-129).

2. Etapes de la historiografia inquisitorial

1. Sobre els orígens historiogràfics de la Inquisició espanyola

El següent apartat fa un repàs cronològic de les obres i autors més destacats dins la historiografia inquisitorial. Es pot diferenciar en dues grans parts: la historiografia des dels seus inicis fins als anys setanta del segle XX i la historiografia sorgida a partir de la renovació dels anys setanta fins a l'actualitat. Per explicar aquest recorregut s'han utilitzat nombrosos articles que parlen sobre la historiografia del Sant Ofici.

Gustav Henningsen (2020) explica que els inicis de la historiografia de la Inquisició moderna espanyola estan marcats per tres dates clau relacionades amb l'esdevenir dels arxius inquisitorials: el 1808, el 1850 i el 1914. Abans del 1808 no es pot parlar d'una historiografia sobre la Inquisició, ja que els documents més importants del Sant Ofici estaven ocults al públic. Així doncs, la "historiografia inquisitorial" anterior al 1808 no es pot titllar d'acadèmica i fou realitzada pels mateixos funcionaris del Tribunal amb l'objectiu d'elaborar expedients interns sobre l'evolució de la institució i els seus privilegis, com per exemple, el manuscrit no publicat de Joseph de Ribera *Origen y fundación de las Inquisiciones de España* i l'excel·lent obra de l'inquisidor del Tribunal de Palerm Ludovico Páramo, *De Origine et Progressu Officii Sanctae Inquisitionis* (1598) publicada a Madrid, que destaca pel seu rigor i professionalitat (Henningsen, 2020, 985-987).

Serà a partir de les guerres napoleòniques quan es comença a desenvolupar una incipient historiografia inquisitorial en l'àmbit europeu, a càrrec d'investigadors laics que van aconseguir accedir als arxius inquisitorials. Destaquen el cas de Joseph Lavallée amb l'obra en dos volums *Histoire des Inquisitions religieuses d'Italie, d'Espagne et de Portugal depuis leur origine jusqu'à la conquête de l'Espagne* publicada a París el 1809. L'obra de John Joseph Stockdale *The History of the Inquisitions, including the Secret Transactions of Those Horrific Tribunals*, publicada a Londres l'any 1810. I, finalment, l'obra anònima publicada a Leipzig, Alemanya, l'any 1811 titulada *Geschichte der Inquisition in Spanien. Aus Aktenstücken*. No obstant això, a Espanya, tot i la llibertat de premsa experimentada entre el 1808 i 1813, no es produí cap aportació historiogràfica significativa sobre el tema (Henningsen, 2020, 986).

En relació amb la bibliografia inquisitorial espanyola, aquesta sempre ha sigut un reflex de les diverses conjuntures polítiques nacionals i —com sol passar amb la disciplina històrica— ha sigut elaborada amb finalitats polítiques (López-Vela, 1990, 311). A Espanya el segle XIX va ser un període convuls caracteritzat per les guerres carlistes i un seguit de revolucions liberals i conservadores que van acabar configurant l'estat-nació. En concret, la segona meitat del segle XIX estigué marcada per la fi de la tercera guerra carlista i la implementació del sistema canovista, basat en el torn dinàstic, el qual garantí uns mínims d'estabilitat política fins al desastre de 1898 i la pèrdua de les colònies. En aquest context de debat permanent sobre les institucions espanyoles i els principis nacionalistes que havien d'encarnar, no és d'estranyar que entre 1870 i 1914 la bibliografia inquisitorial espanyola experimentés una gran eclosió (Henningsen, 2020, 989-988).

Des de finals del segle XVIII la Inquisició esdevingué la representació de tots els principis de l'Antic Règim espanyol i tant els sectors liberals com els tradicionalistes van utilitzar la Història com una arma propagandística per parlar del present, fent la falsa identificació de la Inquisició amb el nucli de la història d'Espanya. Així doncs, en aquest context, des del segle XIX fins a principis del segle XX els debats historiogràfics sobre la Inquisició moderna van ser un reflex dels debats polítics entre conservadors i liberals sobre quins principis i institucions de l'Antic Règim s'havien de conservar, sobre com havia de ser el nou Estat que s'estava erigint i sobre com aquest s'havia de relacionar amb l'Església catòlica. En síntesi, en el període comprès entre 1870 i 1914 la historiografia inquisitorial es caracteritza pel seu caràcter subjectiu i es classifica segons la perspectiva defensada pels historiadors sobre el Sant Ofici, que podia ser: “a favor”, formada pels autors de conviccions polítiques més conservadores; o “en contra”, on consten les obres d'ideologia més liberal (López-Vela, 1990, 268-269).

Per una banda, dins el grup d'historiadors que van criticar el Tribunal amb les seves obres cal mencionar, en primer lloc, a Juan Antonio Llorente (1756-1823) amb la seva magna *Historia crítica de la Inquisición en España*, publicada el 1817 i escrita en quatre volums (López-Vela, 1990, 269). Aquest estudi és rellevant dins la historiografia inquisitorial per la seva extensa bibliografia, basada en molts documents inquisitorials, als quals Llorente tingué accés gràcies al fet que fou Comissari i, després, Secretari General de la Inquisició de la Cort. Aquesta obra també és important perquè mostra el canvi de mentalitat de la societat espanyola envers l'Antic Règim (Dufour, 1999, 15, 22). El fet que Llorente publicqués les seves obres i, les crítiques que fa al Sant Ofici, el fan distingir com el pare de la historiografia espanyola sobre

la Inquisició moderna (Henningesen, 2020, 986-987). El contingut d'aquesta obra busca demostrar la inhumanitat del Sant Ofici i, en aquesta línia, s'elabora una quantificació del total del nombre de víctimes de la Inquisició encetant així un debat molt influent en la historiografia posterior (Dufour, 1999, 22).

En la mateixa línia i dins l'àmbit internacional, cal fer una especial referència a les obres de l'historiador autodidacte nord-americà Henry Charles Lea (1828-1902) sobre la Inquisició espanyola. D'entre les seves obres, destaca el clàssic *A History of the Inquisition of Spain* publicada a Nova York (1906-07) per ser una de les obres més completes sobre la Inquisició espanyola amb unes dues mil pàgines. Les principals aportacions d'aquesta obra són: conjuntament amb l'obra de Llorente, la seva bibliografia basada en una gran quantitat de fonts primàries i secundàries i; el seu contingut, ja que va crear una història sobre la Inquisició sòlida i independent de les obres de Llorente, encetant un nou enfocament sobre el Tribunal dins de l'escenari internacional i tractant tot un seguit de noves temàtiques (Henningesen, 2020, 990-992); (Bennassar, 1981, 8); (López-Vela, 1990, 273).

Així i tot, la gran extensió de l'obra i les seves valoracions i interpretacions tan disperses, van provocar, per una banda, que pocs historiadors se la llegissin amb profunditat i que no s'hagin escrit valoracions del conjunt de la seva obra; per l'altra banda, que cap altre historiador intentés superar el seu treball, iniciant-se així un canvi de tendència historiogràfica a partir del qual els historiadors posteriors se centraran a elaborar monografies amb interpretacions polítiques del Sant Ofici en funció del seu corrent historiogràfic (López-Vela, 1990, 273, 275).

En la mateixa línia, també cal remarcar els rigorosos treballs de Schäfer sobre els protestants a Espanya. En concret, destaca l'obra *Beiträge zur Geschichte des Dpanischen Protestantismus und der Inquisition im Sechzehnten Jahrhundert*, fonamentada en els arxius de Madrid i Simancas³ i publicada el 1902. Amb Lea i Schäfer culmina un segle d'investigació, elaboració i debat sobre la Inquisició (López-Vela, 1990, 273).

Paral·lelament, d'entre els historiadors que van defensar la Inquisició es troben Menéndez Pelayo (1856-1912) amb la seva obra *Historia de los heterodoxos españoles* (1880-1882) obra que va escriure amb els arxius inquisitorials de Madrid seguint una metodologia basada

³ El 1850 es traslladà l'arxiu de la Inquisició a l'Arxiu General de Simancas, on es reordena. Aquest fet fou en un principi desconegut per la majoria d'historiadors, però de gran utilitat al cap d'unes dècades. A tall d'exemple, l'hispanista Henry Charles Lea no l'utilitzà fins al 1895 (Henningesen, 2020, 988-989).

a seleccionar⁴ —i no ordenar cronològicament, com havien fet els anteriors historiadors— els processos estimats com a més rellevants (Dufour, 1999, 19). Dins d'aquest grup també cal mencionar a Francisco Javier García Rodrigo, amb tesi similars a Pelayo, en la seva obra *La Historia verdadera de la Inquisición* publicada entre 1876-1877, la qual va escriure basant-se únicament en fonts impreses (Henningesen, 2020, 989); (López-Vela, 1990, 274-275).

Aquests dos corrents evolucionaran en el “postllorentisme”, una continuació de les metodologies subjectives de Llorente; de la qual en destaca l'obra de Quintiliano Saldaña (1930) *La Inquisición española (1218-1834)*. I la segona corrent, de tendència neopositivista i conservadora, que es consolidarà durant la Segona República Espanyola i que fou hereva de Menéndez Pelayo, de la que en destaquen els autors Bernardino Llorca i Pinta Llorente; i l'obra de Julián Juderías *La leyenda negra* (1914) (Grodsinsky, 2005, 3); (García Cárcel, 1996, 231); (López-Vela, 1990, 286-287).

Durant la renovació historiogràfica dels anys setanta del segle XX, la historiografia va criticar durament els estudis d'aquesta etapa (1870-1914), apel·lant al seu caràcter subjectiu. Així i tot, Roberto López-Vela assenyala que la falta d'objectivitat no sempre és sinònim de mala qualitat i que fou precisament en aquesta etapa quan es van erigir els principals eixos interpretatius del Tribunal (López-Vela, 1990, 269).

2. El període historiogràfic comprès entre 1914-1936

El triomf del positivisme durant el segle XIX, corrent historiogràfic que defensava una major objectivitat, va provocar que el debat sobre els crítics i els defensors de la Inquisició s'inclinés, en un primer moment, a favor dels primers, ja que, tot i la seva subjectivitat, eren els que van mostrar més capacitat de distanciament i anàlisi (López-Vela, 1990, 274).

Paral·lelament, la creixent influència del materialisme històric i el pes provinent de l'economia i la sociologia provinent de l'escola dels "Annales", van propiciar un canvi en l'orientació intel·lectual dins els estudis inquisitorials. En un context marcat per la Primera Guerra Mundial, la Revolució Russa, i els creixents corrents intel·lectuals properes al

⁴ La metodologia selectiva va influir en futurs historiadors de corrents molt diverses. En són un exemple les obres de Ricardo García Cárcel *Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia, 1478-1530* (1976) i *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia 1530-1609* (1980) (Dufour, 1999, 19).

moviment obrer, no és d'estranyar que els debats ja no se centressin en la contraposició entre Església i Estat, o conservadors i liberals, sinó en altres qüestions i perspectives com ara: els conflictes socials, les qüestions economicosocials o la revolució socialista. I és que l'Església ja s'havia integrat dins les estructures polítiques estatals, fet pel qual l'Estat va esdevenir el punt de partida en la història política inquisitorial. (López-Vela, 1990, 274).

En aquesta línia, es van començar a publicar molts manuals, que seguien la metodologia de contrastar la bibliografia existent i de projectar sintèticament la informació conjuntament amb una interpretació pròpia. Aquests manuals solien utilitzar com a base les obres de Llorente i de Lea, en cas que volguessin criticar el Tribunal, o les de Menéndez Pelayo, García Rodrigo o investigacions particulars d'autors "catòlics" si el volien defensar. Dins d'aquest nou canvi de tendència, els historiadors es començaran a centrar en l'estudi dels intel·lectuals dels Sant Ofici i dels reus, sobretot els d'origen judeoconvers o morisc (López-Vela, 1990, 274-275).

Per l'altra banda, la historiografia inquisitorial de tendència "catòlica" començarà a adquirir protagonisme durant la Segona República Espanyola, en consonància amb el context, en què l'Església es va començar a veure amenaçada per diversos moviments socials. Els autors intentaran elaborar una justificació sistemàtica i intel·ligent del Sant Ofici. Aquests autors, en general, no formaven part del món acadèmic, però sí de l'ensenyament en diverses institucions de l'Església. Les seves tesi no seran originals, però sí molt funcionals (López-Vela, 1990, 286).

Tal com explica Noemí Grodsinsky (2005), la ja esmentada bipolarització ideològica en la historiografia espanyola sobre la Inquisició i la falta de documentació dels historiadors, en comparació a l'etapa historiogràfica anterior, es va començar a superar a partir del 1936, any en què es publiquen tres obres que representen les tres tendències historiogràfiques dominants del moment. Per una banda, l'eruditisme liberal, hereu de Henry Charles Lea, representat per l'obra de Baruch Braunstein *The Chuetas of Majorca. Conversos and the Inquisition of Majorca*, publicada a Scottsdale als Estats Units d'Amèrica (p. 3). La tendència del conservadorisme apològic, representada per Bernardino Llorca i la seva obra *La Inquisición en España* publicada a Barcelona que principalment critica les obres de Llorente i Lea acusant-les de contribuir a la llegenda negra i de ser massa subjectives —encara que aquesta obra també ho era—. Tot i que també reconeix les virtuts i alguns defectes de la Inquisició. En síntesi, fa una interpretació sobre el procés de formació del Sant Ofici a finals del segle XV que influirà en la historiografia posterior i també estudia als enlluminats i els

procediments processals (López-Vela, 1990, 287-288); (Grodsinsky, 2005, 3). Finalment, el semitisme científic representat pel gran historiador Yitzhak Baer i la seva obra en dos volums, *Die Juden im Christlichen Spanien* publicada a Berlín. Tal com afirma Ricardo García Cárcel (1995) a *Orígenes de la Inquisición española. El Tribunal de Valencia (1478-1530)* aquests corrents van significar «*un menor encono ideológico y más seriedad documental que sus precedentes respectivos*» (p.38) (citat per Grodsinsky, 2005, 3).

3. La Dictadura franquista

Amb la Guerra Civil i l'inici de la Dictadura franquista la historiografia nacional experimentarà una ruptura la determinació de la qual ha generat debat entre els historiadors. Tot i que amb elements comuns, hi ha dues postures principals: els autors qui consideren que la ruptura va ser parcial havent-hi una certa continuïtat respecte a la historiografia anterior, visió defensada per Jover Zamora, Ignacio Olábarri, Antonio Morales Moya en "Historia de la historiografía española" dins el setè volum de l'obra *Enciclopedia de Historia de España* (1993) (Ribagorda, 2001, 373-374). Per exemple, Jover (1975) descriu aquesta etapa de la següent manera:

« [...] la historiografía española de los años cuarenta no surge por generación espontánea a la conclusión de la guerra civil sino que continúa —con infraestructuras devastadas, con cuadros diezmados por la guerra o el exilio— direcciones ya existentes en 1936. Entre tales direcciones aparecen como predominantes la positivista y la nacionalista; dualidad que no debe ser entendida com una mera y simple contraposición de escuelas [...] No extrañará, pues, que una metodología "positivista" [...] sea perfectamente compatible, hasta ciertos niveles, con una concepción "nacionalista" de la historia.» (p. 6).

Per l'altra banda, la historiografia recent com la de Gonzalo Pasamar en l'article "La historiografía profesional en la primera mitad del siglo actual. Una tradición liberal truncada" (1990) publicat al número dos de la revista "Studium" o Pedro Ruíz Torres i la seva aportació dins del V Congrés de l'Associació d'Història Contemporània celebrat a València el 2-5 de maig de 2000 sota el títol *La renovación de la historiografía española. La ruptura de la tradición liberal*; considera que tot i que van existir alguns elements de continuïtat, en

general la Dictadura franquista va suposar una ruptura en la historiografia posterior, posant l'accent en la destrucció de les institucions liberals republicanes, la mort o exili d'alguns dels historiadors més importants i la imposició dels corrents historiogràfics oficialistes de fort tarannà conservador nacionalcatòlic (Ribagorda, 2001, 374-375).

Ribagorda (2001) fa una comparació entre la historiografia republicana i la franquista:

«El CSIC fue desde su inicio un organismo regido por el integrismo católico, la ideología fascistizante que dominó la dictadura, y la cerrazón más absoluta, en abierta oposición al papel que había jugado la Junta para la Ampliación de Estudios. Asimismo, la notabilísima producción historiográfica de preguerra se vió sustituida por una galopante inflación de historiografía nacionalista de escasa científicidad [...] el régimen dictatorial instaurado después de la guerra civil creo una abismal fractura respecto al periodo anterior [...] fue tal, que no permite, salvo en aspectos muy concretos, establecer continuidades entre ambas historiografías» (p. 375).

Així doncs, durant la Dictadura franquista el principal corrent historiogràfic serà l'oficial de tendència nacionalcatòlica. Dins la historiografia inquisitorial destaca el manual de Pinta Llorente *La Inquisición española*, publicat el 1948 a Madrid, de tarannà subjectiu que intenta defensar i justificar la Inquisició i que està molt influït pels treballs de Bernardino Llorca.

López-Vela (1990) critica diversos aspectes de l'escola franquista: en primer lloc, el tractament literal que fan de les fonts primàries, les quals no critiquen. La seva parcialitat i subjectivitat, utilitzen les fonts per justificar el tribunal, per exemple, igualen les accions de la Inquisició espanyola amb la resta de tribunals europeus, en l'actualitat tesis totalment caduca, gràcies als mètodes objectius que han demostrat les diferències entre la Inquisició espanyola —i la portuguesa i italiana— en comparació als tribunals europeus;. En la mateixa línia, centrant-se en l'estudi dels temps "heroics" del segle XVI, busquen exaltar la patria i els valors imperials (p. 291-294).

D'aquesta etapa, cal mencionar també l'obra de Palacio Atard, titulada *Razón de la Inquisición* publicada a Madrid el 1954, rellevant perquè fa una revisió del debat entre els autors "catòlics" i els crítics del Tribunal i elabora un estat de la qüestió sobre els principals temes i problemes sobre l'estudi de la Inquisició. Tot i que en aquesta obra fa una interpretació que s'identifica més amb la historiografia més conservadora, atacant en certs punts les obres de Llorente i Lea, també intenta integrar alguns punts comuns dels dos

corrents que contribueixen a desmitificar la llegenda negra espanyola. La seva obra és important perquè posa de manifest que aquests autors havien arribat a una comprensió global del fenomen inquisitorial i que van ser els qui van assentar les bases interpretatives del Tribunal (López-Vela, 1990, 292-294, 315).

Així doncs, als anys cinquanta, sobretot durant la segona meitat, hi haurà una limitada renovació en la historiografia espanyola sobre la Inquisició, constrenyida pels límits imposats per la dictadura. En un context marcat per la fi de l'aïllament internacional, al relleu generacional i la iniciació de determinats canvis socials, polítics i espirituals a Espanya, els historiadors adoptaran un caràcter més comprensiu, una metodologia documentalment més rigurosa i començaran a recuperar alguns dels temes tabú i debats conflictius del Sant Ofici amb la intenció de començar a integrar-se dins la historiografia europea. El relleu generacional va comportar un relleu temàtic: els historiadors van deixar de centrar-se en el segle XVI i es van interessar per l'estudi del segle XIX. D'altra banda, la historiografia espanyola intentarà desvincular-se de la identificació amb la historiografia castellanista i es començaran a tractar els problemes des d'una perspectiva més regionalista. (López-Vela, 1990, 291); (Jover, 1975, 9); (Grodsinsky, 2005, 3).

També començaran a penetrar nous corrents historiogràfics dins la historiografia inquisitorial espanyola. Un exemple és l'escola dels "Annales", corrent neopositivista caracteritzat per parar més atenció als fenòmens socials i econòmics, que no pas als polítics i ideològics; per estudiar els temps de llarga durada, en detriment de "l'histoire événementielle" i per utilitzar una metodologia basada en la precisió quantitativa i l'ús d'estadístiques (Jover, 1975, 5, 9). D'aquest període en destaquen dues obres: *El proceso inquisitorial de Juan Núñez Saravia, banquero de Felipe IV* (1955) d'Antonio Domínguez Ortiz i *Aportación a la historia de la Inquisición aragonesa y turolense* (1958) de Sánchez Moya (Grodsinsky, 2005, 3-4).

Durant els anys seixanta en un context de creixement i expansió econòmica i social a Espanya hi haurà una petita renovació de la disciplina històrica gràcies a: l'augment de les càtedres d'Història a les universitats i de les àrees d'especialització, destacant els camps de la història social i econòmica (Jover, 1975, 5). Tot i així, l'acadèmia franquista seguirà sent la predominant. Dins d'aquest període, destaquen les valoracions sobre la política del Tribunal de l'obra de Tarsicio de Azcona *Isabel la Católica. Estudio crítico de su vida y reinado* (1964).

Una altra visió de l'evolució historiogràfica des de les publicacions de Charles Lea i Ernst Schäfer, fins als anys setanta del segle XX és la de Gustav Henningsen (2020) que considera que, en general, s'experimentà un retrocés qualitatiu en la historiografia espanyola caracteritzat per una "archivofobia" on la majoria d'historiadors només investigaven un Tribunal, normalment els de Toledo i Conca; i on se solien consultar els registres processals, deixant de banda altres tipologies d'arxius com les relacions de causes, la correspondència entre la Suprema i els tribunals locals, o la legislació del Sant Ofici, fet que alentí l'avenç del coneixement inquisitorial en la disciplina històrica (p. 994-995). Per l'altra banda, López-Vela (1990) considera que, tot i que des d'inicis del segle XX no es van publicar grans obres, sí que es van produir importants monografies de les quals han sorgit noves pautes interpretatives del Sant Ofici. Com a tall d'exemple, assenyala que en els anys noranta del segle XX la interpretació política més estesa era la que feia dependre a la Inquisició de la Monarquia, tesi de nova creació que no se seguia ni de les obres de Llorente; ni de Lea; ni de Schäfer (p. 270).

Així doncs, entre finals dels anys seixanta i a partir dels setanta serà quan es consolida el modernisme a Espanya amb la predominància del corrent de l'escola dels "Annales". La seva influència s'havia estès a gran part d'Europa i a una part de la historiografia social anglosaxona. A Espanya, tot i que tard, durant els anys setanta, va incidir amb força. Va triomfar gràcies als seus plantejaments, el seu interès per les minories, la seva percepció de les relacions polítiques, etc. Interpretacions i temes d'investigació que van escaure a la perfecció amb els estudis inquisitorials⁵. López-Vela assenyala que la incidència de l'escola dels "Annales" també va aportar limitacions en la historiografia espanyola, i és que els hispanistes ja havien elaborat una interpretació força completa de la història de la Inquisició i del naixement de l'Estat modern durant el segle XVI, la qual va ser adoptada sense gaires miraments pels historiadors (López-Vela, 1990, 316-317).

L'hispanista Henry Kamen potser influït per l'escola dels "Annales" destaca en aquest context per la seva *History of the Spanish Inquisition* (1965), traduïda en gairebé totes les llengües europees, el 1967 al castellà. Aquesta obra va causar un gran impacte dins la historiografia inquisitorial, essent la més consultada durant la primera fase de la renovació

⁵ La Tesi Doctoral de Fernand Braudel *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II* (1949) fa una interpretació sobre la història moderna d'Espanya. La seva perspectiva política, centrada en l'Estat Modern i els imperis de la modernitat és elaborada mitjançant l'estudi de les minories del segle XVI, en especial dels moriscos i judeoconversos. Aquesta obra i la seva perspectiva d'anàlisi influiran molt en els historiadors modernistes espanyols.

historiogràfica espanyola dels anys setanta. En aquest estudi es combina una narrativa accessible amb una història quantitativa i anàlisis sociològics. (Grodsinsky, 2005, 4); (García Cárceles, 1996, 232); (López-Vela, 1990, 299-300); (Bennassar, 1981, 8). Bennassar descriu el pes d'aquesta obra de la següent manera (1981):

«[...] no aportó ninguna revelación excepcional pero que aparecía como una puesta al día clara y completa y que reflejaba bien la nueva tendencia de interpretación sociológica de la institución» (p. 8).

Per la seva banda, López-Vela, descriu així la rellevància d'aquesta obra en el seu moment (1990):

«Los trabajos de Llorca, Pinta Llorente estaban lastrados por su perspectiva ante el Tribunal [...]. En cierto modo, este vacío lo cubrió el manual de H. Kamen, [...] nacido con la intención de ser un manual de divulgación. El resultado fue un libro con una incidencia muy notable, [...] que durante años ha constituido la forma de conocer el Tribunal. [...] Gracias a esta obra tuvimos una visión fresca y seria de la Inquisición [...] Ahora bien, también ha sido el vehículo de difusión de gran cantidad de tópicos sobre la Inquisición y sobre España en la modernidad. [...] es una interpretación sobre la Inquisición [...] que da cabida a las aportaciones entonces más recientes.» (p. 299-300).

En definitiva, fou una obra que va intentar sistematitzar les desordenades valoracions de Lea, sense tenir en compte les seves interpretacions polítiques. Per l'altra banda, també va ser influïda per les obres de Llorca i Pinta Llorente, sobretot amb l'intent de desmontar la llegenda negra sobre la Inquisició, els procediments processals, les seves relacions amb altres inquisicions, etc. (López-Vela, 1990, 300).

4. La renovació historiogràfica dels anys setanta

El procés de renovació historiogràfic arribarà a la seva maduresa entre els anys setanta i els vuitanta, més concretament, entre 1976-1986, emmarcant-se en la fi de la Dictadura i dins la Transició Democràtica espanyoles. La democràcia parlamentària espanyola es va edificar seguint el plantejament "sense vencedors ni vençuts" i amb l'ànim d'acabar amb les dues

“Espanyes”. Aquesta perspectiva va influir en els historiadors, els quals van fer un esforç per suavitzar els aspectes més conflictius de la història d’Espanya, entre ells, la llegenda negra i la història de la Inquisició; i així poder apropar la historiografia nacional a les interpretacions europees. El punt inicial d’aquesta etapa va ser el curs d’estiu de la Universitat Internacional Menéndez Pelayo celebrat el 1976 a Santander, dirigit per J. A. Escudero (Jover, 1975, 5); (García Cárcel, 1996, 231); (López-Vela, 1990, 311-312); (Grodsinsky, 2005, 4); (García Cárcel, 2022, 1). Tal com el descriu Roberto López-Vela (1990) *«el interés de presentar un panorama de la Inquisición en el que se hacía un balance de lo que se sabía, por reconocidos especialistas. Una especie de introducción de calidad de los temas y problemas importantes del Santo Oficio.»* (p. 312).

Hi haurà un canvi de paradigma historiogràfic que es manifestarà en un augment tant qualitatiu com quantitatiu de la histografia. Augmentarà l’interès dels historiadors per investigar i revisar els estudis el Sant Ofici, i gràcies a la influència d’altres disciplines en la Història, com ara la sociologia, l’antropologia o l’etnologia, s’utilitzaran noves perspectives d’anàlisi. S’aplicaran metodologies més objectives i científiques i es tractaran noves problemàtiques, utilitzant, principalment, el treball d’arxiu. L’objectiu ja no serà legitimar o deslegitimar la institució, sinó comprendre-la amb més profunditat. (Jover, 1975, 5); (Grodsinsky, 2005, 1-2); (García Cárcel, 1996, 231); (López-Vela, 1990, 311-314); (Bennassar, 1981, 9); (García Cárcel, 2022, 1).

Segons Ricardo García Cárcel (1996), aquest nou corrent renovador:

«Los principales objetivos perseguidos por esta historiografía en los años que nos ocupan han sido: la desideologización, la superación de los juicios de valor ideológico en el análisis de la represión inquisitorial, en función de una voluntad de reconciliación desdramatizadora (la cuantificación de las víctimas y la delimitación de la teoría y práctica de la represión son las líneas de investigación más expresivas); la superación de la abstracción, huyendo de las generalizaciones, ahondando en lo concreto (la regionalización y la prosopografía con el salto cualitativo de la Inquisición a los Inquisidores, serían las mejores derivaciones) y la explicación racional del Santo Oficio, desentrañando los porqués y para-qué de la Inquisición, a partir del supuesto de que comprender no implica forzosamente justificar (la sociología y función de los familiares y la confrontación entre poderes centrales y poderes locales son los mejores logros de esta vía de investigación).» (citada per García Cárcel, 2001, p. 188).

No obstant això, aquests objectius, també van provocar un seguit de conseqüències negatives per a la història de la Inquisició. Per una banda, l'eufòria del moment provocà que qualsevol publicació sobre la Inquisició triomfés, inclús aquelles que plantejaven qüestions de més sensibilitat de manera superficial. Per exemple, molts temes morboses com ara els marginats, les bruixes, les minories, etc. van ser estudiats, però de forma sensacionalista i trivial. Per l'altra banda, la historiografia va ignorar la bibliografia anterior als anys seixanta, despreciant-la per les seves implicacions ideològiques. Tot i això, els plantejaments, tòpics i conceptes polítics fets pel manualisme, l'eruditisme liberal, el conservadorisme apologètic i el semitisme científic van ser assumits de forma inconscient pels historiadors de la renovació, sense sotmetre'ls a cap crítica. Aquest fet també provocà que es tranqués amb la coherència del programa global de l'etapa historiogràfica anterior. El resultat va ser l'elaboració de projectes d'investigació molt concrets, però que dificultaven situar la renovació dins del conjunt de la historiografia inquisitorial i organitzar les tasques que s'havien de realitzar (López-Vela, 1990, 314-315); (Grodsinsky, 2005, 3).

Fruit d'aquest context, són la creació del Centre d'Estudis Inquisitorials (1980) de J. Pérez Villanueva i l'Institut d'Història de la Inquisició (1984-2002) dirigit per José Antonio Escudero que van cobrir i dirigir la renovació historiogràfica (García Cárcel, 1996, 231). Dins d'aquesta etapa, hi ha dues obres que n'il·lustren la producció historiogràfica: en primer lloc *La historia de la Inquisición en España y América* de Bartolomé Escandell Bonet i Joaquín Pérez Villanueva; editada per la Biblioteca d'Autors Cristians (BAC) i el Centre d'Estudis Inquisitorials i publicada en tres volums: el primer del 1984 titulat *El conocimiento científico y el proceso histórico de la Institución (1478-1834)*, el segon, *Las estructuras del Santo Oficio* del 1993, i el tercer, *Temas y problemas* publicat l'any 2000. En especial, destaca el primer volum que planteja els principals èxits i limitacions de la historiografia inquisitorial fins aquell moment. En ell es conclou que la principal problemàtica de la historiografia de la Inquisició era l'excessiva dispersió d'aportacions monogràfiques que juxtaposaven, però no integraven, els diversos resultats de les investigacions, provocant molts casos de repetició (García Cárcel, 1996, 232). En segon lloc, la magna obra d'Emil Van der Vekene *Bibliotheca bibliographica historiae Sanctae Inquisitionis. Bibliographisches Verzeichnis des gedruckten Schrifttums zur Geschichte und Literatur der Inquisition*, publicada en tres volums el 1982, 1983 i 1992. En opinió d'Escudero, una excel·lent síntesi sobre la producció historiogràfica inquisitorial des dels seus inicis, objectiu pel qual l'autor va consultar més de 7.000 títols en diverses llengües (Grodsinsky, 2005, 5); (Escudero, 1994, 259, 262).

També es van celebrar una infinitat de congressos i col·loquis tant nacionals com internacionals sobre la Inquisició espanyola (García Cárcel, 2022, 2). Cal destacar aquells congressos que van generar publicacions: el de Conca el 1978, on Joaquín Pérez Villanueva organitzà el primer “Symposium Internacional sobre la Inquisició Espanyola” del qual es publicà *La Inquisición española. Nueva visión, nuevos horizontes* (1980), volum que recull les actes d'aquest event, el qual va posar en relleu l'interès dels historiadors per aprofundir en el passat espanyol i debatre científicament i objectivament les temàtiques transcendents de la Inquisició (García Cárcel, 1996, 231); (Grodsinsky, 2005, 5); (Martínez Millán, s. d.). El de Copenhague el 1978, dirigit per Gustav Henningsen, i dedicat a la Inquisició medieval i moderna, rellevant per què per primera vegada es va parlar sobre la Inquisició d'Espanya, Itàlia i Portugal de manera conjunta, enfocament molt necessari, ja que són institucions similars que tot sovint s'havien estudiat des d'una perspectiva nacional. Les actes d'aquest congrés no es van publicar fins al 1986 sota el títol *The Inquisition in early modern Europe. Studies on Sources and Methods* (García Cárcel, 1996, 231); (López-Vela, 1996, 313). El de Nova York el 1983, promogut i organitzat per Ángel Alcalá que va profunditzar sobre els problemes històrics del Sant Ofici (Grodsinsky, 2005, 5). Es va intentar diluir la mentalitat inquisitorial espanyola i mostrar la seva presència en altres conjuntures històriques, arribant a la conclusió que la mentalitat inquisitorial havia sobreviscut a la Unió Soviètica, interpretació deutora del context de la guerra freda (Márquez, 1988, 369). D'aquest congrés es va publicar *Inquisición española y mentalidad inquisitorial* (1984) a Barcelona (García Cárcel, 1996, 231). El catàleg de l'exposició de Madrid de l'octubre al desembre de l'any 1982, exposició dedicada a la iconografia inquisitorial a Madrid, organitzada pel Ministeri de Cultura, la qual fou acompanyada per un cicle de conferències celebrades a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (Grodsinsky, 2005, 5); (García Cárcel, 1996, 231)⁶. I, el recent “Congrés Internacional sobre Intolerància i Inquisició” celebrat a Madrid i Segovia el febrer de 2004 les actes del qual es van publicar el 2005 en tres volums sota el títol *Intolerancia e Inquisición*.

Dins d'aquest corrent renovador, cal destacar a quatre hispanistes que van contribuir decisivament a la desdramatització de la Inquisició espanyola. En primer lloc, Henry Kamen

⁶ Altres congressos que cal remarcar són el de l'octubre del 1981 celebrat per Armando Saitta a Roma i Nàpols; el “Encuentro Internacional Historia de la Inquisición” conegut com el Congrés de Madrid-Segovia-Palma de l'any 1986 i el curs d'estiu de l'any 1987 organitzat per la Universitat Internacional Menéndez Pelayo sobre “Delito y pecado en la España del Barroco” en el qual van participar alguns dels historiadors del dret espanyol més importants com Francisco Tomás y Valiente, Bartolomé Clavero, José Luís Bermejo, Antonio M. Hespanha, etc. les conferències dels quals es van recollir en un volum titulat *Sexo barroco y otras transgresiones premodernas* (Grodsinsky, 2005, 5).

que ja havia començat a investigar pel seu compte la Inquisició els anys seixanta i les aportacions de Bartolomé Bennassar, Gustav Henningsen i Jean-Pierre Dedieu; dels quals s'esmentaran les seves contribucions a continuació (García Cárcel, 2022, 2).

En primer lloc, cal fer una referència a l'obra conjunta coordinada per Bartolomé Bennassar i l'obra de Henry Kamen per les seves excepcionals i innovadores aportacions, les quals es complementen entre elles i suposen una revisió de la història general de la Inquisició. Ambdues van intentar penetrar en la història de les mentalitats de l'Espanya moderna, concepte aquest de mentalitats que començava a fer fortuna en aquells anys (García Cárcel, 1996, 232); (Grodsinsky, 2005, 6).

El llibre de Bartolomé Bennassar, Jean-Pierre Dedieu, Dominique Peyre, Catherine Brault-Noble i Marie-José Marc i Claire Guilhem "*Inquisición española. Poder político y control social*", publicat primer a París el 1979 i traduït al castellà el 1981 va complementar l'obra de Henry Kamen, plantejant nous aspectes que no havia contemplat (Grodsinsky, 2005, 6). És una obra que pertany a l'escola dels "Annales" i Roberto López-Vela (1990) la descriu de la següent manera:

«Libro dispar en su estructura, escrito para un público francés, tiende a centrarse en la caracterización de los modelos de comportamiento religiosos que propugnó la Inquisición y la represión que ejerció sobre las minorías. En él sobresalen tópicos, tipismos y contrastes: la España vital de los disidentes y marginados, la España cerrada, la pedagogía del miedo... Una concepción muy antropológica, todo claro y resuelto en conceptos muy explicativos» (p. 318).

«Defiende los tópicos que se habían acuñado desde distintas corrientes desde los años treinta, haciendo un notable esfuerzo para integrarlos en la historiografía. Esta tarea fue la corriente más decidida y consecuente» (p. 320).

La principal crítica que López-Vela (1990) fa a l'obra és que en els capítols escrits per Bennassar, els més polítics, la història de la Inquisició que s'exposa és molt aïllada, vinculada a la Monarquia, però sense tenir en compte les diferents conjuntures. Assenyala que Jean-Pierre Dedieu en el primer capítol "Los cuatro tiempos de la Inquisición" (Dedieu, 1981, p. 15-39) és l'únic que fa un estudi de conjuntura en base a l'anàlisi de les causes de fe del tribunal de Toledo (p. 319).

Per l'altra banda, Ricardo García Cárcel (1996) considera que l'obra ha aportat a la historiografia (García Cárcel, 1996, 233):

«[...] aspectos fundamentales como el de la complejidad de la represión que no puede medirse con la sola cuantificación de los procesados, sino poniendo el acento en conceptos fundamentales como el de la política de la presencia, la pedagogía del miedo y la atención a todos los componentes simbólicos del ejercicio de la representación que implicaba la actuación del Santo Oficio» (p. 233).

En segon lloc, destaquen les noves edicions de *La Inquisición española. Una revisión histórica* (1975) de Henry Kamen. De l'edició de 1985, García Cárcel comenta que (1996):

«Con las múltiples incorporaciones que ha aportado en esta última edición, ha contribuido decisivamente a la desdramatización del tema inquisitorial en tanto que pone de relieve que la Inquisición más que una causa de conflicto social fue un signo de los conflictos internos entre los españoles, un aparato de poder coactivo sin ideología propia, y desde luego ha promovido una normalización del fenómeno inquisitorial por la vía de la historia comparada con las "otras Inquisiciones" europeas aunque no tuvieran este nombre» (p.232-233).

En l'edició del 1999, Kamen defineix la seva obra de la següent manera:

«El presente estudio, aunque basado en el texto original, ha sido reescrito y formulado por extenso; sólo aquellas secciones que no se han visto afectadas sustancialmente por la investigación reciente han quedado sin modificar. [...] Mi objetivo, sin embargo, ha sido ir más allá de la polémica y presentar una síntesis equilibrada y puesta al día de lo que sabemos acerca del tribunal más célebre del mundo occidental» (p. 7-8).

Degut al seu gran coneixement de les fonts de la Inquisició espanyola, cal destacar les aportacions de Gustav Henningsen i Jean-Pierre Dedieu (Bennassar, 1981, 9).

Gustav Henningsen, historiador danès reconegut pels seus estudis sobre la Inquisició, la bruixeria i dels documents dels Sant Ofici i per destacar en els àmbits de la història, el folclore, l'etnologia i l'antropologia. La seva obra més famosa és *El abogado de las brujas. Brujería vasca e Inquisición* publicada per primera vegada el 1980 en anglès i el 1983 en castellà, fruit de la seva tesi doctoral. Tracta sobre el procés inquisitorial del conegut acte de fe de Logronyo del 1610 i, gràcies a les seves anàlisis microhistòriques, sociològiques i

antropològiques contribueix a desmontar la llegenda negra espanyola. La segona part d'aquesta tesi doctoral es va publicar el 2021 amb el títol *En busca de la verdad sobre la brujería. Los memoriales del inquisidor Salazar y otros documentos relevantes sobre el auto de fe de 1610*.

Henningsen va ser director d'Investigació del “Danish Folklore Archives” entre 1965 i 2002 i a partir dels anys setanta va contribuir a la historiografia amb el desenvolupament d'una nova metodologia pel tractament de les dades dels documents històrics incloent-los en bases de dades i programes informàtics. En destaquen les obres de *La colección de Moldenhawer en Copenhague*⁷. *Una aportación a la archivología de la Inquisición española* (1977) (Henningsen, 2020, 5). També destaca la seva obra conjunta amb Jaime Contreras *Forty-Four Thousand Cases of the Spanish Inquisition (1540-1700). Analysis of a Historical Data Bank* (1986) per la qual es van analitzar 44.000 relacions de causes amb la intenció de recopilar fonts per establir una geografia de la bruixeria durant la Inquisició (Henningsen, 1988, 37). Finalment, per tal de conèixer la bibliografia i documents inquisitorials, també s'ha de mencionar l'obra de Gustav Henningsen, John Tedeschi i Charles Amiel *The Inquisition in Early Modern Europe. Studies on sources and methods* (1986) que parla sobre les fonts i els mètodes per l'estudi de la Inquisició en l'Europa moderna. És de gran utilitat pels investigadors, perquè tracta tant l'heurística de fonts documentals com la bibliografia inquisitorial (Henningsen, 2020, 2).

Per l'altra banda, l'hispanista francès Jean-Pierre Dedieu, deixeble de Bennassar, destaca per ser l'autor de *L'inquisition* (1987); *L'administration de la foi: L'Inquisition de Tolède XVIe-XVIIIe siècle* (1989); i els capítols dins l'obra coordinada per Bartolomé Bennassar *La Inquisición española poder político y control social* (1981): “Los cuatro tiempos de la Inquisición”, capítol que fa una periodificació de l'activitat repressiva de la Inquisició espanyola que ha influït molt en la historiografia; el capítol set “El modelo religioso: las disciplinas del lenguaje y de la acción” (p.208-230), on s'estudien els delictes de blasfèmia i sacrilegi; el capítol vuit “El modelo religioso: rechazo de la reforma y control del pensamiento” (p. 231-269) que estudia tant la Reforma dins d'Espanya, com la censura de les idees i, “El modelo sexual: la defensa del matrimonio cristiano” que tracta la doctrina del matrimoni i els delictes sexuals perseguits per la Inquisició (Dedieu, 1981, 15-33, 208-283);

⁷ El “Còdex Moldenhawer” és un manuscrit que funciona com un diccionari que recull en ordre alfabètic les lleis i ordenances de la Inquisició espanyola. És únic per ser l'obra més exhaustiva i completa d'aquestes característiques i perquè va ser publicat pel mateix Consell de la Inquisició. Cobreix gairebé tres segles de legislació, fins al 1760 (Henningsen, 2020, 17).

En general, a partir dels anys vuitanta es va acabar l'etapa d'esplendor dels estudis sobre la Inquisició moderna espanyola, disminuint el nombre de publicacions (García Cárcel, 1996, 233). No obstant això, en l'àmbit qualitatiu no es va experimentar una davallada i la historiografia inquisitorial va continuar avançant des de noves perspectives.

5. La historiografia més recent (1990-2024)

Pels voltants de l'any 2000 es van començar a escriure un conjunt de síntesis sobre la Inquisició que intentaven revisar les obres de Llorente i Lea i superar la rancia versió nacionalcatòlica de la història de la Inquisició, qüestionant, paral·lelament, el discurs anticlerical de l'antiga historiografia liberal (García Cárcel, 2022, 2). L'aspecte més innovador d'aquest corrent fou el tractament de la Inquisició com una institució, perspectiva per la qual els historiadors van tornar a consultar els arxius (Dedieu, 2004, 3). L'objectiu era comprendre l'activitat del tribunal en el seu conjunt, centrant-se en les evolucions cronològiques. Amb aquesta finalitat es va emprar una nova metodologia, l'estadística dels processos, fets a partir de les relacions de causes de fe. Amb aquests estudis es va demostrar que la Inquisició tenia una història que variava en l'espai i, sobretot, en el temps (Dedieu, 2004, 4). Destaquen les síntesis històriques de Gustav Henningsen *The database of the Spanish Inquisition. The "relaciones de causas" project revisited* dins del volum dos de l'obra *Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie* (1993); de Jaime Contreras *Historia de la Inquisición Española. (1478-1834)*; i les més recents i actualitzades obres de Ricardo García Cárcel i Doris Moreno *Inquisición. Historia crítica* (2000); i José Martínez Millán amb *La Inquisición española* (2007), entre d'altres.

Amb l'inici del segle XXI també va començar l'anomenat "gir antropològic" influït amb retràs per les obres de Le Roy Ladurie *Montaillou: village occitan de 1294 à 1324* (1975) i de Carlo Ginzburg *Il formaggio e y vermi* (1976), traduïdes al castellà el 1981, que van estudiar la cultura popular des d'una perspectiva microhistòrica utilitzant els arxius del Sant Ofici. Guinzburg va fer prendre consciència als historiadors de la quantitat de "menocchios" que hi havia dins la documentació inquisitorial. Es va passar de fer estudis macro a fer investigacions microhistòriques, investigant un tribunal de districte, un grup concret de reus o personatges individuals amb perfils complexes; tingent en compte que les

realitats històriques són polièdriques (García Cárcel, 2022, 2-3) (García Cárcel, 1996, 233); (López-Vela, 1990, 315-316); (Henningsen, 1988, 42).

Ricardo García Cárcel (1996), tot i que creu que les anàlisis antropològiques eren i són necessàries, assenyala el perill d'oblidar la incidència de la conjuntura històrica en els estudis localistes sobre tribunals del Sant Ofici, i és que la perspectiva antropològica comporta la creació d'arquetips en funció de les causes de fe jutjades a cada tribunal (p. 245).

Les noves tendències historiogràfiques van quedar recollides en el Simposi Internacional "Presente y Futuro de la Inquisición española" celebrat el 1999 a Conca i organitzat per la Universitat Internacional Menéndez Pelayo. Hi van participar alguns dels historiadors de referència d'aquesta període com Joseph Pérez, Jaime Contreras, Ricardo García Cárcel, Jean Pierre Dedieu, José Antonio Escudero i Teófaneg Egidio. Dels historiadors inquisitorials més importants del moment, també cal mencionar a Ángel Alcalá, Antonio Domínguez Ortiz i José Martínez Millán, les obres dels quals seràn mencionades en l'apartat del context temàtic (Grodsinsky, 2005, 11).

Així doncs, en l'actualitat, les nombroses i excel·lents obres sobre la Inquisició moderna, tant estrangeres com nacionals, han obtingut resultats significatius i han contribuït a clarificar el tema inquisitorial i ha dibuixar una imatge de la Inquisició que, tal com deia Joaquín Pérez Villanueva (1984), «*no és millor ni pitjor, sinó diferent*» (p. 38) (citat per Grodsinsky, 2005, 7). La historiografia ha acabat mostrant aquest fenomen des de la lògica històrica, centrant-se en un temps i espai concrets: l'Edat Moderna, i Espanya i Amèrica. I, actualment, hi ha un consens en la definició del Sant Ofici com un poderós mitjà de control social (Grodsinsky, 2005, 11-12). Un avenç que Escandell Bonet (1984) qualifica com una:

« [...] sencilla deducción, sociológica, pero capital, porque no sólo proporciona un marco analítico global, renovador, sino que muestra a la inquisición como formalización institucional de un fenómeno de naturaleza social, permanente, intemporal, y por lo mismo analizable desde una teoría general de las sociedades humanas.» (p. 221) (Citad per Grodsinsky, 2005, 12).

3. Algunes de les temàtiques principals de la Inquisició

En les últimes dècades s'han obert diversos debats entorn la Inquisició espanyola. Un d'ells intenta destriar entre aquells elements imaginaris que són una representació de la Inquisició i els que formen part de la realitat de la institució. Per exemple, un dels temes que s'aborda és la imatge de l'heretge, fins a quin punt és inventada? Quin tractament s'ha de fer de les fonts inquisitorials? Són creïbles o estan contaminades? Aquest debat està present en diversos àmbits, com ara la polèmica entre Francisco Márquez Villanueva i Bernard Vincent sobre els moriscos. Alguns historiadors han anomenat a aquest problema «*el síndrome de las comillas*», arran de l'obra de Marcel Bataillon *Erasmus et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle du XVIe siècle* (1937) i l'ús que fa de les cometes quan parla del protestantisme, generant el debat entorn si va ser real o suposat. Cal mencionar també la polèmica al voltant de l'obra de Netanyahu, el qual planteja que el problema convers no havia sigut real, sinó inventat per diversos actors contemporanis de conviccions racistes (García Cárcel, 2022, 3).

Un altre dels debats gira al voltant del significat dels conceptes tolerància i intolerància en el discurs inquisitorial, sobretot el d'aquelles interpretacions que consideren a la Inquisició com una representació de la intolerància. Aquest debat ha suposat l'assumpció de la polisèmia del concepte tolerància i el replantejament actual del concepte de tolerància liberal, el qual segons García Cárcel (2022) s'ha vist que: «*ha degenerado en el tolerantismo relativista del todo vale que mata el principio ético de la diferenciación del bien y el mal (todo el mundo es bueno) y el principio científico (la verdad no existe) entre montañas de frivolidad*» (p. 3). Un exemple d'aquest debat és la ponència d'Elizabeth Feist Hirsch “Tolerancia e intolerancia en el protestantismo centroeuropeo. Sebastián Castellón frente a Lutero y Calvino” publicada dins *Inquisición española y mentalidad inquisitorial*; i els tres volums de *Intolerancia e Inquisición*.

En relació amb el corrent antropològic interessat en l'estudi de les mentalitats col·lectives, cal destacar la temàtica i perspectiva regional que ha generat nombroses aportacions. En aquest àmbit, són de referència les contribucions de Ricardo García Cárcel, Antonio Domínguez Ortiz i Jaime Contreras Contreras gràcies al seu gran coneixement i tractament de les fonts. Ricardo García Cárcel va tractar la totalitat de la documentació del tribunal de València, del qual se'n conserva la gran part dels processos. Va publicar dos llibres en els que va fer un estudi exhaustiu sobre l'activitat d'aquest Tribunal en un període

de temps concret, des del 1478 fins al 1609, any de l'expulsió total dels moriscos de la península: *Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia 1478-1530* (1976) i *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia 1530-1609* (1980). En la mateixa línia, les obres d'Antonio Domínguez Ortiz *La Inquisición en Granada en el siglo XVI. Fuentes para su estudio* (1981) i Jaime Contreras *El Santo Oficio de la Inquisición en Galicia. Poder, sociedad y cultura* (1982) també destaquen per utilitzar les relacions de causa per les seves investigacions, sent dels primers historiadors espanyols en treure profit d'aquestes fonts, mitjançant l'elaboració de sèries molt llargues dels tribunals i el seu posterior tractament amb l'ordinador. Els mètodes d'aquests autors van influir en la historiografia, n'és un exemple el recent estudi de José Luis Gozávez Escobar *La Inquisición en Huelva. Judeoconversos, libertarios e hechiceras* (2018). I l'estudi de Francisco Fajardo *Las víctimas de la Inquisición en las Islas Canarias* (2005) (Bennassar, 1981, 9-10); (Grodsinsky, 2005, 6); (Dedieu, 2014, 13).

Per l'altra banda, dins el corrent revisionista interessat en la història global de la Inquisició també s'investigaran nous aspectes del Tribunal com ara la mecànica processal i penal; la seva estructura i control sobre el territori; i el seu finançament. Respecte als estudis jurídics de la Inquisició, en primer lloc, cal mencionar la minuciosa obra de l'historiador del dret Francisco Tomás y Valiente titulada *El derecho penal de la monarquía absoluta y la tortura en España* (1965) que fa una reconstrucció dels processos jurídics des de la denúncia, fins a l'acte de fe. Una altra de les grans aportacions en aquest camp és l'obra dirigida per José Antonio Escudero *Perfiles jurídicos de la Inquisición española* (1986) que consta de gairebé mil pàgines i que tracta una gran amalgama d'aspectes jurídics de la Inquisició relacionats amb la seva evolució històrica, els quals es divideixen en vuit apartats. Finalment, la recent aportació de José Antonio Escudero *Estudios sobre la Inquisición* (2005).

En relació amb els estudis sobre l'organització territorial del Sant Ofici destaca l'article de Jaime Contreras i Jean-Pierre Dedieu "La geografía de la Inquisición española. La formación de los distritos (1470-1820)" publicat el 1980 en el volum 40, número 144 de la revista "Hispania" que investiga la formació de les estructures inquisitorials en el seu període inicial, la qual va aportar un nou enfocament centrat en l'estructura, l'organització i la implementació geogràfica del Sant Ofici.

Finalment, pel que fa a les investigacions sobre la hisenda i el finançament de la Inquisició, cal destacar l'obra de Martínez Millán (1984) *La Hacienda de la Inquisición. 1478-1700*. Tal com explica Millán en la introducció d'aquesta obra: «la documentación de la

hacienda inquisitorial es la más abundante, a pesar de hallarse incompleta, que existe sobre el Santo Oficio; pero también, contradictoriamente, de lo que menos se ha escrito» (p. 21).

Exposades les principals temàtiques historiogràfiques de la Inquisició espanyola procedirem a explicar en profunditat dues temàtiques que han sigut escollides pel seu interès i rellevància que susciten. En primer lloc, el debat entorn la naturalesa jurisdiccional de la Inquisició i, seguidament, algunes de les qüestions principals al voltant de l'activitat repressiva que ha tractat la historiografia.

1. Debat entorn la naturalesa jurisdiccional de la Inquisició

Tal i com s'ha vist, durant molts anys els estudis inquisitorials es van centrar en justificar o deslegitimar la Inquisició. Amb aquesta finalitat, els historiadors van fer investigacions globals del fenomen inquisitorial tractant tot un conjunt de temàtiques diverses. Un dels debats més controvertits sobre la Inquisició gira al voltant de la seva naturalesa jurídica. Conèixer les principals postures d'aquest debat és fonamental, ja que constitueixen la base de qualsevol interpretació del Sant Ofici (López-Vela, 1990, 268).

En aquest debat hi hagut dues posicions extremes que consideren la Inquisició com un organisme o bé eclesiàstic, o bé estatal. Els historiadors que defensen la naturalesa eclesiàstica del Tribunal es basen en el fet que va ser fundat per una butlla papal, en l'autoritat del Pontífex sobre la Inquisició o en la finalitat de la Inquisició: la defensa de la fe i l'ortodòxia. Per l'altra banda, els qui defensen que era un Tribunal seglar se centren en el fet que va ser demanat i, normalment, controlat pel rei; que era governat pel Consell de la Suprema, un organisme estatal; o que, recurrentment, va ser utilitzat i instrumentalitzat amb finalitats polítiques. Entre els dos extrems hi ha una tercera visió que considera que és de naturalesa mixta i que en funció de cada moment històric han predominat els interessos de l'església o els de l'Estat (Escudero, 2021, 14).

En relació amb la interpretació de la Inquisició com un Tribunal eclesiàstic, la caracterització de Bernardino Llorca expressada en *La Inquisición en España* (1936) és que era una institució eclesiàstica. Afirmar que «*toda la autoridad jurisdiccional de los inquisidores, que era al fin y al cabo lo que constituía la substancia de la Inquisición, provenía, mediata o*

inmediatamente, del Romano Pontífice. Por consiguiente, debemos decir que era eclesiástica», ahora reconeix que estava influïda per l'Estat, ja que es va crear gràcies a les aspiracions centralistes dels Reis Catòlics (p. 60-113, 118); (citada per López-Vela, 1990, 288-289).

Per la seva banda, Roberto López-Vela (1990) considera que «*no hay razón para considerar mixta a la jurisdicción inquisitorial*» (p. 1137) i defineix la seva naturalesa de la següent manera:

« [...] la Inquisición se constituye en torno a una jurisdicción eclesiástica con órganos propios e independientes de la monarquía. No obstante, ésta añadirá una jurisdicción secular en asuntos de fuero, hacienda y honor, que por la dinámica expresada en el derecho común se hará mixta en estos puntos. Pero sólo en estos puntos. En este sentido, no se puede considerar al Consejo de Inquisición como uno más del sistema polisinodial. Quien tenía la jurisdicción era el Inquisidor General, no el Consejo. La configuración jurisdiccional del Santo Oficio hace que éste sea una cuña eclesiástica en el gobierno de la monarquía, que no lo contrario» (p. 1139).

La seva interpretació es basa en el fet que les facultats de la Inquisició són delegades a l'Inquisidor General que és el responsable de l'exercici de les jurisdiccions del Sant Ofici. Sumant el fet que el Consell de la Inquisició mai va ser reconegut per la Santa Seu; que els membres del Consell eren proposats i nomenats per l'Inquisidor General; i que l'única jurisdicció del Consell va ser sobre els inquisidors, i aquesta li va cedir l'Inquisidor General. López Vela arriba a la conclusió que els privilegis eclesiàstics de la Inquisició li van atorgar una gran autonomia respecte a la Corona. Pel que fa a la jurisdicció secular de la Inquisició, considera que va ser el rei qui la va concedir al Tribunal, per exemple, quan els reis van imposar l'obligació a la jurisdicció reial d'excloure als condemnats per la Inquisició dels càrrecs i honors públics (López-Vela, 1990, 1133-1137).

En els anys noranta la Església catòlica va fer una valuosa contribució a la historiografia inquisitorial, antonant el *mea culpa* sobre la repressió exercida per la Inquisició moderna. El 1994 Joan Pau II va reconèixer que la naturalesa jurisdiccional de la Inquisició era eclesiàstica. El congrés sobre Inquisició que va convocar el Vaticà el 1998 reunint més d'una trentena d'especialistes va suposar un gran estímul per la historiografia (García Cárcel, 2022, 2).

Respecte a la postura que estima la Inquisició com un organisme estatal, destaca l'aportació de Bartolomé Bennassar per ser la que ha definit amb més contundència la relació entre el Sant Ofici i l'"Estat" dels Àustries. Opina que la Inquisició va ser un instrument i un element essencial de la Monarquia absoluta amb un "vincl orgànic" amb el "govern d'Espanya". Tal com afirma Bennassar «*nosotros pretendemos demostrar de entrada que hubo no sólo colaboración estrecha entre la monarquía hispánica y la Inquisición, sino también, durante dos siglos, identidad entre el aparato del Estado y el poder inquisitorial*» (Bennassar, 1981, 68). No creu que l'aprovació de Roma fos essencial per l'existència del Tribunal, «*de derecho el papado controlaba a la Inquisición española y es responsable ante la historia de la actividad de esta institución; de hecho, ésta era un instrumento de la monarquía española*» (Bennassar, 68-70); (López-Vela, 1990, 1127-1128).

José Martínez Millán també comparteix aquesta interpretació:

«*resulta, a mi juicio, bastante difícil sostener que la Inquisición española no era, de hecho, una institución controlada, al menos indirectamente, por el monarca. Así mismo, se me antoja bastante problemático defender que la misión del Santo Oficio era exclusivamente perseguir la herejía y la heterodoxia religiosa sin tener en cuenta los fines sociales e, incluso, políticos que arrastraba.*» (Martínez Millán, 1985, 211).

Per l'altra banda, López-Vela explica que José Martínez Millán i Teresa Sánchez Rivilla (1984) exposen en l'article "Consejo de Inquisición (1483-1700)" de la revista "Hispania sacra" la interpretació que la Inquisició és en realitat «*un Consejo más del sistema polisinodial sobre el cual el rey está siempre controlando y vigilando su funcionamiento. [...] el Consejo sigue las pautas trazadas por los distintos equipos de gobierno de la monarquía, sus conflictos y sus avatares*» (p. 71-106); (citada per López-Vela, 1990, 1130). En la mateixa línia, José María Monsalvo Anton en l'obra *Teoría y evolución de un conflicto social. El antisemitismo en la Corona de Castilla en la Baja Edad Media* (1985), defensa que la creació de la Inquisició va ser el resultat de l'esforç dels Reis Catòlics per construir una Monarquia forta, motiu pel que s'havia de fonamentar en una sola religió. Així doncs, estima la Inquisició com un òrgan més de la Monarquia creada pels Reis Catòlics (p. 317-323); (citada per López-Vela, 1990, 284-285).

Dins aquesta postura, és interessant l'aportació de Caro Baroja en el primer tom de l'obra *Los judíos en la España Moderna y Contemporánea* (1978) on admet que la

Monarquia sí que controlava la Inquisició, pel fet que nomenava als inquisidors⁸. No obstant això, escriu: «*creo que fue simplemente un duro instrumento del poder político, que terminó siendo más fuerte que quien la había dado de ser, aunque entre la Inquisición y la Monarquía y sus servidores más directos hubo durante mucho tiempo notorias condescendencias y otras veces cierto apartamiento*» (p. 325 i 356) (citada per López-Vela, 1990, 281). López-Vela (1990) resumeix la visió de l'autor de la següent manera: «*Para este autor parece que la Inquisición fue un instrumento impulsado por la Monarquía que en cierto momento se le escapa de las manos*» (p. 281).

Per últim, la posició intermitja va començar a ser plantejada en el ja antic manual de Pinta Llorente del 1948 *La Inquisición española* on afirma que: «*es un tribunal mixto: eclesiástico y civil. Un organismo plenamente autónomo con sus propias leyes, sin más autoridad que la nominal del Pontífice, pero independiente en realidad de Roma y del Estado*» (p. 30). Així doncs, considera que la Inquisició és un model de col·laboració entre l'Església i l'Estat, tesi que s'assimila molt a la praxi i teoria nacionalcatòlica de la Dictadura franquista. Així i tot, al llarg de l'obra deixa entendre que creu que aquesta autonomia és més aparent que real i que la Inquisició estava molt controlada per la Monarquia (citada per López-Vela, 1990, 287, 290); (López-Vela, 1990, 1125-1126).

De manera similar, Henry Kamen fa una singular interpretació: defineix el Tribunal com eminentment secler, basant-se en les butlles papals del 1478 i 1483, mitjançant les quals els Reis Catòlics van aconseguir que la Inquisició fos un instrument que depengués de la Corona. Però com que l'autoritat que exercien els inquisidors, les butlles pels nomenaments, les normes canòniques i els àmbits de jurisdicció necessitaven la prèvia aprovació de Roma; admet que «*la Inquisición, en consecuencia, era también un tribunal eclesiástico, sobre el que, en última instancia, asumía la responsabilidad la Iglesia de Roma*» (Kamen, 1999, 136-137). En conclusió, creu que la intervenció del papat era més nominal que real i que la Inquisició, suportada i orientada pels reis, va aconseguir gairebé la total autonomia de Roma situació que es va sostenir en el temps (López-Vela, 1990, 301); (Kamen, 1999, 165).

En el Simposi de Conca del 1978 Tomás y Valiente va enunciar una interpretació de la caracterització de la Inquisició que va ser una de les més seguides durant la renovació

⁸ En aquest punt, Caro Baroja rebutja la interpretació que fa l'historiador portuguès Antonio José Saraiva en la seva obra *Inquisição e cristãos-novos* (1985). La seva tesi és que la Inquisició de Portugal va tenir una marcada autonomia de la Monarquia i Roma, i que moltes vegades va mantenir posicions que l'enfrontaven a ambdós poders. En essència, creu que la Inquisició portuguesa era un instrument de classe amb finalitats precises, essent la principal la repressió per part dels estaments feudals cap a la classe judeoconversa, la qual considera com una burgesia incipient (citada per López-Vela, 1990, 280).

historiogràfica. Tomás y Valiente va afirmar que la jurisdicció inquisitorial era de naturalesa mixta, ambigua, amb un cert grau d'autonomia de la monarquia. Aquesta tesi s'assimila a la que va fer Pinta Llorente i Kamen, amb la diferència que Tomás y Valiente no afirma que el poder seglar tingués responsabilitat en la persecució d'heretges (López-Vela, 1990, 327-328); (López-Vela, 1990, 1127).

Per l'altra banda, Domínguez Ortiz (1986) en "*Inquisición y Estado en la España de los Austrias*" (p. 157-164) afirma que: «*la Inquisición, como tribunal religioso, aplicaría las normas que sobre ortodoxia dictará la Iglesia, sería el defensor de la fe. Pero en su administración y funcionamiento dependería del rey de España*» (citat per López-Vela, 1990, 1131), López-Vela afegeix que (1990): «*el rey impuso su voluntad, incluso en contra de los intereses de la propia organización, si bien, respetó siempre el carácter eclesiástico de la institución*» (p. 1131-1132).

En relació amb aquesta interpretació, són interessants els arguments de José Antonio Escudero, el qual assenyala que una de les particularitats de la Inquisició és que va ser creada per l'autoritat eclesiàstica i suprimida i restablerta per decrets de l'autoritat civil (Escudero, 2021, 14). També assenyala que:

«*El Inquisidor General, propuesto por el rey y nombrado por el papa, es una figura de naturaleza jurídica mixta, mientras el Consejo de la Suprema que le asiste, y que él preside, es una institución netamente secular, con la que el papa no tiene nada que ver, y que forma parte, como Consejo, del aparato de la monarquía.*» (Escudero, 2021, 51).

Molt interessant i ajustada és la seva crítica del debat:

«*La Inquisición española será así una inquisición dependiente de los reyes, pero que persigue una finalidad religiosa. Y es que a tales efectos resulta improcedente, en aquel Estado de densa confesionalidad, catalogar como seculares o religiosos unos intereses en función de que su tutela o promoción corra a cargo del rey o del papa, y en consecuencia hablar así de una institución como de naturaleza estatal o eclesiástica, pues con harta frecuencia los papas defienden intereses temporales y los reyes intereses religiosos. Es éste un segundo equívoco que a menudo subyace también en la discusión sobre la naturaleza jurídica de la Inquisición española.*» (Escudero, 1998, 41)

2. L'activitat repressiva de la Inquisició

A continuació s'explicarà el debat sobre la repressió inquisitorial dels segles XV-XVII. I al final es farà un esbós de les principals tipologies delictives perseguides per la Inquisició durant aquest període, esmentant les obres més importants i recents que han tractat cada delictes.

En primer lloc, una dels debats historiogràfics gira al voltant de la quantificació total dels processaments del Sant Ofici, debat impossible de resoldre, ja que no es conserva tota la documentació generada pel Sant Ofici i la que es conserva no reflecteix el nombre de delictes ni el volum de l'activitat inquisitorial, únicament mostra la resposta de la Inquisició a alguns casos que van ser referits al Sant Ofici. I és que els inquisidors van actuar en molts aspectes que no es mencionen a l'índex que utilitzaven per catalogar els seus documents (Kamen, 2013, 329-330).

Dels arxius centrals de la Suprema, la documentació més abundant de la que es disposa, tot i que també amb llacunes, és la del període 1560-1700. Aquesta limitació comporta l'existència de diverses interpretacions, bastant dispars entre si, del total de víctimes de la Inquisició. Tot i que els processos de fe són el nucli central del treball inquisitorial, també s'ha de tenir en compte que no mostren el total de les víctimes de la Inquisició; i és que, més enllà dels processats, l'activitat del Tribunal també va afectar en molts nivells la vida dels súbdits de la Corona de Castella i Aragó (García Cárcel, 1996, 234); (Bennassar, 1981, 21).

1. Quantificació i periodificació de la Inquisició

El pare de la historiografia crítica de la Inquisició espanyola Juan Antonio Llorente va ser qui va encetar el debat amb la publicació el 1817-1818 de la seva reconeguda *Historia crítica de la Inquisición española*, realitzant un càlcul global de 341.021 (Llorente, 1980, 183) (citat per Dedieu, 1981, 17); (Dufour, 1999, 15-19). Aquesta xifra ha sigut molt criticada per diversos historiadors que titllen de poc rigoroses aquestes estimacions. Charles Lea és un dels que les qüestiona en la seva obra *A history of the Inquisition of Spain* del 1906-1907, un dels estudis més extensos que s'ha realitzat sobre el tema. Després de quaranta anys de documentació i

investigació fa una estimació molt previnguda dels reus i compara, punt per punt, algunes de les xifres de Llorente conclouent que les estimacions de Llorente són molt exagerades. (Dedieu, 1981, 17).

Influïts pels mètodes estadístics de la generació dels “Annales”, molts historiadors han intentat realitzar un còmput del total de les víctimes. Per exemple, Ricardo García Cárcel fa una aproximació d’un total de 150.000 processats. Però l’obra més rellevant entorn aquesta qüestió és l’ambiciós projecte de Gustav Henningsen i Jaime Contreras publicat el 1986 en el llibre *The Inquisition in Early Modern Europe. Studies on Sources and Methods* en l’apartat “Forty-four thousand cases of Spanish Inquisition (1540-1700). Analysis of historical data bank”. Estudien l’activitat de tots els tribunals inquisitorials a partir de les relacions de causes de fe, amb una metodologia que va influenciar a molts historiadors. Fan una aproximació molt acceptable de l’activitat repressiva de la Inquisició mostrant quants processats hi havia hagut, quan, per quins delictes i quines havien sigut les condemnes. Van aconseguir sumar les xifres de dinou tribunals calculant un total de 49.092 processats. (García Cárcel, 1996, 234); (Fajardo, 1999, 99).

Segons Henry Kamen, és una aportació útil, però no serveix per fer una avaluació exacta del fenomen, ja que el marge d’error en el còmput dels casos és molt elevat. Per l’altra banda, la classificació de les tipologies delictives segons les categories establertes per la Inquisició solen ser equivocades i provoca que alguns delictes importants no apareguin en les anàlisis (Kamen, 2013, 329).

Continuant amb les valoracions quantitatives del Tribunal, existeix una periodificació de la repressió inquisitorial bastant consensuada. A partir d’un estudi fonamentant en els arxius del tribunal de Toledo⁹ Jean-Pierre Dedieu en el primer capítol de l’obra *Inquisición española: poder político y control social* (editada per Bennassar) titulat “Los cuatro tiempos de la Inquisición”, divideix l’activitat inquisitorial en cinc etapes, divisió aquesta que ha sigut adoptada per molts altres historiadors com Henry Kamen, Ricardo García Cárcel, José Martínez Millán, etc. La primera etapa és la dels anys (1480-1520), caracteritzada per ser la que té més condemnes a mort del tribunal i per perseguir sobretot als nuclis judaïtzants. La segona és un període d’indeterminació, comença el 1520 fins al 1560 i està marcat per la desarticulació dels principals nuclis judaïtzants, redirigint l’objectiu cap als cristians vells i

⁹ Com s’ha dit, no es conserven gaires dels arxius centrals del Sant Ofici anteriors al 1560. Dedieu fa els seus càlculs sobre l’etapa anterior al 1560 mitjançant els arxius dels tribunals locals, dels quals es conserven els de Toledo, Conca i València (Dedieu, 1981, 18).

els moriscos, essent els més nombrosos els processos de proposicions herètiques. En la tercera etapa (1560-1615) augmentarà l'activitat dels tribunals i es perseguirà el mahometisme, sobretot en aquells tribunals on hi havia els principals nuclis de població morisca i els protestants. En quart lloc, entre (1615-1700) hi ha una desacceleració en el ritme processal es condemnen sobretot delictes dels cristians vells de naturalesa sexual i ideològica i, en certs tribunals hi haurà un augment dels processos per judaïsme. Finalment, entre el 1700 i 1833 hi ha una decadència de la institució, l'heretgia ja no és el principal objectiu, i el que es perseguirà seran les idees de la Il·lustració i els llibres (Dedieu, 1981, 19-20, 22, 25-31); (Martínez Millán, 2007, 229-232); (Kamen, 2013, 328-329); (García Cárcel, 1996, 234-235). En conclusió, la quantificació dels processos mostra que no van ser uniformes en l'espai ni en el temps i aquesta periodificació no mostra les particularitats de cada tribunal. Per exemple, en el Tribunal de Toledo s'experimenta una gran caiguda de l'activitat processal a partir del 1555-1560, en canvi, les xifres de Henningsen i Contreras indiquen que la caiguda dels processos és a partir del 1595 (Dedieu, 1981, 19, 30).

2. Tipologies delictives de la Inquisició

La periodització de l'activitat inquisitorial ens porta, de manera inevitable, a l'estudi de les tipologies delictives i al problema de la classificació de les heretgies (Martínez Millán, 2007, 232). Tot i que l'objectiu principal del Sant Ofici sempre va ser el mateix, perseguir l'heretgia i l'heterodòxia, sota el paraigua d'aquests conceptes es van perseguir delictes de diversa naturalesa segons cada època. Seguidament, s'explicaran les tipologies delictives més importants i la seva evolució en el temps.

Jaime Contreras i Gustav Henningsen van proposar deu tipus de delictes, molt similars a les denominacions que van utilitzar els inquisidors: judaisme, mahometisme, protestantisme, els enllumenats, ofenses contra el Sant Ofici, proposicions herètiques, supersticions, bigàmia, sol·licitacions i varis. Tot i els problemes que presenta aquesta classificació, ha sigut àmpliament acceptada pels historiadors. Però, tal com assenyala Ricardo García Cárcel, mantenir la mateixa tipologia delictiva al llarg de tota la història de la Inquisició és arriscat, ja que no es contemplen els canvis jurisdiccionals ni antropològics (citats per Martínez Millán, 2007, 233). La proposta que fa García Cárcel, de caràcter antropològic, estableix tres

temàtiques que ha perseguit la Inquisició moderna al llarg de tota la seva història: contracultura, sexe i ideologia (García Cárcel, 1996, 235).

1. Els judaïtzants

En primer lloc, la justificació religiosa per la creació de la Inquisició moderna va ser la persecució dels falsos judeoconvertos (Pérez, 2003, 27). El problema convers és impossible de demostrar, ja que les acusacions es basaven en factors culturals com ara: accions, paraules, costums, etc., les quals no provenen les creences d'una persona. Tot i això, els judeoconvertos són la minoria religiosa més perseguida per la Inquisició i la més estudiada (Martínez Millán, 2007, 234).

Dins l'estudi dels conversos hi ha hagut nombroses aportacions d'entre les quals cal destacar l'última edició de Henry Kamen *La Inquisición española. Mito e historia* (2013). L'obra d'Antonio Domínguez Ortiz *Los judeoconvertos en España y América* (1978). El capítol "la unificación religiosa y social. La represión de las minorías" de Catherine Brault-Noble i Marie-José Marc dins l'obra coordinada per Bartolomé Bennassar *Inquisición española. Poder político y control social*, traduïda el 1981. Les múltiples aportacions de Joseph Pérez: *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos en España* (1993), *La Inquisición española. Crónica negra del Santo Oficio* (2005) i *Los judíos en España* (2005). I, la polèmica obra de Benzion Netanyahu "Los orígenes de la Inquisición" traduïda el 1999 i la més recent aportació "De la anarquía a la Inquisición. Estudios sobre los conversos en España durante la Baja Edad Media", del 2005.

Les últimes aportacions que tracten el tema dels judeoconvertos ho fan des d'una perspectiva antropològica. Destaquen l'obra de Luis Coronas Tejada *Judíos y judeoconvertos en el reino de Jaén* (2003); *Los conversos y la Inquisición sevillana* de Juan Gil Fernández del 2003; l'obra d'Ángel Alcalá *Los judeoconvertos en la cultura y sociedad españolas* (2011) on es fa un estudi sobre l'enfrontament de la Inquisició amb els judeoconvertos, tot relacionant-ho amb l'activitat censora de la Inquisició espanyola; i l'obra de Alvaro López Asensio *Judioconvertos e Inquisición en Calatayud* publicada el 2016.

Per la seva importància i originalitat, és interessant aprofundir en el debat que es va generar entorn l'obra de Netanyahu a partir de la seva traducció al castellà, en el que hi van

participar historiadors com Julio Pardo, Antonio Domínguez Ortiz, José Antonio Escudero i Gabriel Jackson (VV. AA., 2001, 158). Netanyahu amb aquesta obra va defensar que la creació de la Inquisició va ser impulsada per motius racials, ja que creu que no existia el problema convers i que per acabar amb la raça jueva es va fer una campanya propagandística sobre el perill convers per part dels cristians vells i el clergat. Creu que aquest racisme tenia motivacions socioeconòmiques, la competència pel poder de les oligarquies urbanes emergents; i politiconacionals, en un moment de formació de la identitat nacional espanyola es considerava als conversos un element ètnic diferenciat. I en les seves conclusions compara el racisme espanyol amb el nazisme alemany i condemna la Inquisició, més que per la seva crueltat, pels “falses pretextes” i la hipocresia que va alimentar el seu “impuls destructiu” (García Cárcel, 1999, 290); (López, 1999, p. 280).

L’obra de Netanyahu ha sigut criticada per diversos aspectes. Per una banda, Escudero critica la seva tesi principal, ja que no creu que quedi demostrada i considera que presenta múltiples contradiccions. Escudero es planteja: en cas que fos veritat que la Inquisició es va crear amb motius racials, com és que el Tribunal va créixer tan ràpidament si no hi havia problema convers? (Escudero, 1998, 43-44).

També se li ha criticat el tractament subjectiu i unilateral que fa de les fonts. Tot i l’abundant bibliografia que ha consultat, la seva interpretació mostra una gran parcialitat on queda clar que els “bons” són els de raça hebrea i els “dolents” la resta. Per una banda, Netanyahu nega tot el que els documents oficials no paren d’admetre, que la Inquisició es crea per raons religioses, i es justifica Netanyahu argumentant que *«los motivos que el hombre declara en sus acciones, a menudo difieren de las razones reales que las determinan»*. A més, per demostrar l’ortodòxia dels conversos, es basa en els testimonis d’autoritats menors, de les que no té en compte el context ni en critica la seva veracitat. També se li ha criticat la formulació de tesi de caràcter general que no sempre són vàlides; per exemple, Netanyahu afirma que els jueus es van convertir voluntàriament al cristianisme per destruir-lo des de dins, fet que no concorda, ja que les conversions van ser forçades (Escudero, 1998, 44-45); (López, 1999, p. 283-285). Segons Escudero:

«la Inquisición persiguió en la práctica lo que en teoría se propuso perseguir, esto es, las desviaciones religiosas —reales o supuestas— del dogma y la moral, con independencia del origen étnico o racial, y de la condición social de sus víctimas» (Escudero, 1998, 39).

Una altra crítica gira al voltant de la contradicció que conté la tesi que la Inquisició, una institució racista, va ser creada per Ferran el Catòlic, de conviccions antiracistes, amb la intenció de calmar al partit “antimarrano”. Afirmació que segons Escudero no té cap fonament i que, en tot cas, s’explicaria perquè Ferran el Catòlic era enemic dels falsos conversos (Escudero, 1998, 36).

Finalment, en relació amb la conclusió que equipara el racisme inquisitorial amb el racisme i genocidi alemany. Escudero ho desmenteix de la següent manera: per una banda, la Inquisició no va condemnar a cap jueu, només als cristians que judaïtzaven; i els processos inquisitorials eren individuals. Per l’altra banda, el nazisme sí que va perseguir als jueus pel simple fet de ser-ho, perpetrant matances col·lectives i indiscriminades sense cap judici. En relació amb la qüestió racista, també argumenta que va ser una persecució religiosa, que no tenia per què implicar connotacions racistes i que, de fet, no fou racista, ja que també va perseguir als moriscos, als protestants europeus i als cristians vells (Escudero, 1998, 38-39).

L’evolució i definició d’aquest delictes va anar variant en el temps. S’han fixat tres etapes de la persecució contra els conversos al llarg dels segles XV-XVII. La primera etapa fou aproximadament entre 1480 i 1520, durant les dècades inicials de la fundació de la Inquisició. És l’època en què més es va perseguir a aquesta minoria i l’etapa de la Inquisició que més persones es van cremar a la foguera i més confiscacions es van realitzar (Martínez Millán, 2007, 234). Joseph Pérez calcula que entre 1480-1500 es van condemnar a mort prop de 2.000 judaïtzants, la majoria a Andalusia (Pérez, 2003, 38). Per l’altra banda, John Edwards basant-se en els testimonis dels cronistes entre 1481-1488, calcula que es van cremar uns 700 judaïtzants i que prop de 5.000 es van reconciliar amb l’Església (Edwards, 2005, 69).

Durant el regnat de Carles II va posar en dubte l’existència del Sant Ofici, després de la revolta de les Germanies, on la Inquisició va jutjar a diversos rebels, la Inquisició va continuar jutjant a conversos, però el nombre de processos va disminuir considerablement a causa de l’extermini dels judaïtzants, de la integració dels conversos dins la societat. Durant el regnat de Carles II no hi hagué persecucions sistemàtiques contra els conversos i la Inquisició experimentà un canvi d’objectiu, centrant l’atenció en el luteranisme i l’erasmisme (Brault-Noble i Marc, 1981, 133-134); (Pérez, 2003, 59). El 1556 comença el regnat de Felip II, caracteritzat pel procés de confessionalització envers la Contrareforma, Felip II reforçarà l’activitat inquisitorial i durant la segona meitat del segle XVI hi haurà una segona onada persecutòria contra els conversos que durarà fins als inicis de Felip III. Serà una persecució

difusa¹⁰ que va sorgir arran de les diverses visites de districte fetes el 1593 per determinats inquisidors provinents del “partit castellà”. La historiografia ha explicat que va ressorgir el problema convers a conseqüència de l’annexió de Portugal el 1580. No obstant això, José Martínez Millán creu que el problema és més complex i que també pot estar relacionat amb el “partit castellà”. (Martínez Millán, 2007, 236-237); (Brault-Noble i Marc, 1981, 134).

La tercera onada es produeix durant tot el regnat de Felip IV i es divideix en dues etapes. La primera és durant el validament del Conde Duque de Olivares i està relacionada amb el comerç atlàntic i la política de bloqueig comercial que va impulsar en contra les Províncies Unides i França. El comerç atlàntic era controlat per un conjunt de famílies marranes portugueses de Madrid i Sevilla gràcies als seus contactes amb els principals ports del nord d’Europa i de Lisboa. Davant la sospita que molts portuguesos no respectaven la seva política, entre altres mesures, va fer que la Suprema comencés a perseguir als conversos portuguesos que s’estaven enriquint amb activitats contràries als interessos de la Monarquia (Martínez Millán, 2007, 237-240).

La caiguda d’Olivares va suposar una reorientació de la política dels Àustries que també va afectar la Inquisició, es va nomenar inquisidor general a Diego Arce y Reinoso, un dels grans opositors d’Olivares, el qual va remodelar el Consell de la Inquisició introduint personatges afins a ell i va reinstaurar els ideals de la Inquisició, sent el primer i el més important la persecució dels judeoconversos. En aquesta segona etapa dins el regnat de Felip IV la Inquisició exerceix una persecució contra els conversos similar als primers anys del Tribunal amb la que s’aconsegueix desarticlar definitivament la xarxa de comerciants conversos, aïllant a la Monarquia del comerç Atlàntic (Martínez Millán, 2007, 240-241).

2. Els moriscos

En segon lloc, l’altre gran minoria religiosa perseguida va ser la dels moriscos. Les investigacions sobre els moriscos i mudèjars es consolidaran durant els anys seixanta del segle XX (López-Vela, 1990, 276). Cal destacar tres obres de referència sobre els moriscos. Una de les primeres aportacions és la de Charles Lea *The Moriscos of Spain. Their Conversion and Expulsion* (Filadelfia, 1901). L’obra Bernard Vincent i Antonio Domínguez

¹⁰ “Difusa” perquè sembla que els tribunals locals no es van comunicar entre ells per dur-la a terme (Martínez Millán, 2007, 236).

Ortiz *Historia de los moriscos. Vida y tragedia de una minoría* (1978) que fa un resum de la història moderna dels moriscos en la península, parlant de la seva expulsió i dels moriscos i la seva persecució. I, en tercer lloc, l'article de Rafael Carrasco Almonacid "Historia de una represión. Los moriscos y la Inquisición en Valencia" publicat en el novè número de la revista "Areas. Revista internacional de ciencias sociales" (1988), i el seu treball més recent *Deportados en nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia* (2009), sorgit, com moltes altres obres, amb motiu de la commemoració del quatre-cents aniversari de l'expulsió dels moriscos el 2009. El número 27 de la "Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante" està dedicat a l'aniversari de l'expulsió dels moriscos.

D'entre les aportacions més recents, cal mencionar: *Circulaciones mudéjares y moriscas. Redes de contacto y representaciones* (2018) obra interdisciplinària que defensa la tesi que els mudèjars i moriscos de la península eren un grup heterogeni que mitjançant el comerç es nodria d'intercanvis culturals; i l'article "Los moriscos" del número 62 de la revista "Trébede: mensual aragonés de análisis, opinión y cultura" del 2002 que dona un nou enfocament a l'estudi dels moriscos, defensant que tant la Inquisició com la historiografia ha tractat la qüestió morisca de manera homogènia, sense tenir en compte les diferències culturals dels grups moriscos de cada regió, adoptant com a referent el grup granadí-valencià, els sectors més islamitzats. Aquest article se centra a analitzar els moriscos aragonesos i les seves particularitats.

Finalment, igual que en l'estudi dels judeoconversos, les últimes aportacions sobre el tema combinen l'estudi dels moriscos amb una anàlisi regional, alguns exemples són: l'article "La Inquisición de Murcia y los moriscos (1560-1615)" (1992) de Rafael Carrasco Almonacid, article publicat a "Areas: revista internacional de ciencias sociales", en el número 14, exemplar especial de gran interès, ja que està dedicat a "Moros. Mudéjares y moriscos"; "Niños y jóvenes moriscos bajo la Inquisición de Valencia años después de 1609" aportació d'Antonio Constan-Nava en el "XII Simposio Internacional de Mudejarismo" celebrat entre el 14 i 16 de setembre del 2011 a Terol.

La dels moriscos va ser una persecució molt heterogènia segons el moment i el tribunal. Tal com va afirmar Fernand Braudel, va haver-hi múltiples problemes moriscos i no es pot establir un període de màxima persecució contra els moriscos, ja que hi ha moltes diferències segons cada tribunal. El 1502 es produeix la conversió forçosa dels mudèjars a Castella, el 1526 a la Corona d'Aragó. La Inquisició serà tolerant amb el mahometisme fins a la segona

meitat del segle XVI que es començarà a perseguir el delicte, coincidint amb el regnat de Felip II i el procés de confessionalització. Amb tot l'activitat inquisitorial serà heterogènia segons la zona i la quantitat de població morisca i, en general, no hi haurà gaires condemnes a mort. Finalment, l'any 1609 durant el regnat de Felip III s'expulsarà als moriscos de la península, fet pel qual hi haurà un creixement de l'activitat inquisitorial. Durant aquesta etapa la gran part dels processats van ser nens i joves, els quals es van poder quedar després de l'expulsió i la majoria van ser absolts o van abjurar. Segons sembla, després de 1609 la Inquisició més que acabar amb la població morisca es va dedicar a registrar-la (Martínez Millán, 2007, 243-249); (Pérez, 2003, 45-49).

3. Els enlluminats

La següent tipologia delictiva que es tractarà serà la dels enlluminats. L'iluminisme va ser una tendència religiosa hispànica, anterior a la Reforma, que posa l'accent en una vida interior basada en una lliure interpretació dels textos evangèlics. Defensaven que actuaven moguts per l'amor a Déu i no per voluntat pròpia. Rebutjaven les autoritats eclesiàstiques, els seus dogmes, les pràctiques religioses i els sagraments (Pérez, 2003, 64). Aquesta corrent apareix durant la primera meitat del segle XVI i els nuclis principals estaven a Castella la Manxa, en concret, a Toledo i Guadalajara¹¹, el primer procés fou el 1525 i d'ell va sorgir el primer edicte que va declarar herètic aquest moviment. Martínez Millán considera que gràcies a ell es va asuprimir la possibilitat d'una reforma religiosa a Espanya, independent del misticisme, l'erasmisme i el luteranisme. (Martínez Millán, 2007, 83-85, 250-251).

Tot i la repressió de la segona meitat de la dècada de 1520, el moviment va ressorgir els anys 1570 a Extremadura sota el nom dels "enlluminats de Llerena". Com a resposta, el 1574 la Inquisició va promulgar un nou edicte que condemnava les proposicions herètiques d'aquest grup amb petites diferències. Més tard, en el primer terç del segle XVII va sorgir una nova onada a la regió de Sevilla, per la qual la Inquisició va detenir als principals instigadors i va promulgar un nou edicte el 1623 conegut com l'edicte de l'inquisidor general

¹¹ Hi ha un debat entorn si els enlluminats eren d'origen judeoconvers o no. Joseph Pérez (2003) defensa que « [...] esta tendencia a la interioridad tampoco hay que atribuirla principalmente a los conversos, a esos "desarraigados del judaísmo", como escribe Marcel Bataillon» (p. 64). En canvi, José Martínez Millán (2007) sí que afirma que la majoria era d'origen judeoconvers (p. 83).

Andrés Pacheco, tot i que les característiques dels enllumenats havien canviat molt, se'ls va seguir nomenant així (Martínez Millán, 2007, 85, 250-254).

Dins dels estudiosos d'aquest delictes, destaca l'obra de Bernardino Llorca *La Inquisición española y los alumbrados (1509-1667). Según las actas de Madrid y de otros archivos* (1980); les conferències del 5, 7 i 9 de març del 1973 sota el nom "Predicadores, alumbrados e inquisición en el siglo XVI"; l'obra en quatre volums d'Álvaro Huerca *Historia de los Alumbrados* (1978-1983); el llibre d'Antonio Márquez *Los alumbrados. Orígenes y filosofía (1525-1559)* del l'any 1972 i el capítol d'Ángela Selke de Sánchez "El iluminismo de los conversos y la Inquisición. Cristianismo interior de los alumbrados" dins *La Inquisición española. Nueva visión, nuevos horizontes* del 1980.

Entre les aportacions més recents es troben les obres: *Una herejía española. Conversos, alumbrados e Inquisición (1449-1559)* de Stefania Pastore (2013); l'article d'Isabel Testón, María Ángeles Hernández Bermejo i María Rocío Sánchez Rubio "En el punto de mira de la Inquisición. Judaizantes y moriscos en el Tribunal de Llerena (1485-1800)" publicat en el volum 69, número 2, a la "Revista de estudios extremeños" (2013); i el capítol "España ante la heterodoxia. La Inquisición, el luteranismo y la definición del tipo penal alumbrado (1519-1530)" escrit per David Kahn en el recent llibre *Reforma religiosa y disidencia religiosa. La recepción de las doctrinas reformadas en la Península Ibérica en el siglo XVI* del 2018.

4. El luteranisme

El delictes de luteranisme va evolucionar en consonància als canvis en la política internacional i en la societat ibèrica. L'època en què la Inquisició va ser més dura contra els sospitosos de ser luterans va ser entre 1558 i 1570. El 12 d'abril de 1521 les autoritats inquisitorials detecten per primera vegada dins la península obres clandestines amb les idees de Luter, les quals van ser introduïdes per conversos espanyols refugiats als Països Baixos. Durant la primera meitat del segle XVI el luteranisme no era la principal preocupació de la Inquisició, que estava més preocupada pels enllumenats i l'erasmisme i la majoria dels condemnats van ser estrangers. Els primers anys posteriors a 1521 la Inquisició espanyola només va incloure l'heretgia en el seu llistat de delictes, no obstant això, aquesta situació de tolerància inicial va canviar, sobretot durant els últims anys de la dècada de 1530 quan tot i les prohibicions,

s'evidencia la important presència de llibres luterans prohibits, així ho reflecteixen les diverses renovacions de l'edict de 1525 els anys 1531, 1532, 1535 i 1536 (Martínez Millán, 2007, 85-86, 254-255); (Pérez, 2003, 59-62).

A finals de la dècada de 1550 es van desmantellar dos importants cercles de protestants. Un a Sevilla, format per unes 120 persones influenciats per l'intercanvi d'idees fruit de les relacions comercials internacionals de la ciutat. I l'altre a Valladolid nucli format per unes cinquanta-cinc persones nobles o d'origen convers i dirigit per Carlos de Seso. Els mesos següents es va dur a terme una important repressió que va acabar amb el perill de la Reforma a la península i va suposar un punt d'inflexió de la Inquisició envers el luteranisme. Tot i això, cal tenir en compte que els inquisidors processaven per luteranisme altres creences reformistes i la majoria de processos durant la dècada de 1560 no es poden considerar idees protestants (Kamen, 1999, 93-99). Molts historiadors dubten que les idees protestants arrellessin dins la península, n'és un exemple Henry Kamen (1999) que escriu «*Con la Iglesia sin reformar, un clero conservador y una religión medievalizante, España era sin duda tierra abandonada para la Reforma*» (p. 93).

Entre 1576 i 1585 baixen dràsticament els processos inquisitorials, un 61,5% de mitjana, gràcies al fet que la situació religiosa ja estava controlada per la Inquisició. A partir de llavors, sense deixar aflorar al protestantisme, es començarà a intentar adaptar la política inquisitorial a les necessitats del comerç internacional i els interessos polítics de la Monarquia respecte a les emergents monarquies protestants. Finalment, entre el 1599 i el 1648 Espanya va passar de ser un país radicalment intransigent amb el protestantisme a un país que permetia la convivència d'ambdues religions de forma limitada. (Martínez Millán, 2007, 259).

La historiografia ha tractat el tema del protestantisme des de diverses perspectives. D'entre les obres més destacades cal mencionar, en primer lloc, a Marcel Bataillon amb *Erasme et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle du XVIe siècle* (1937) i les successives edicions revisades, la última el 1991 que conté un gran nombre d'obres d'hispanistes modernistes així com el recull de totes les obres de l'autor, reflectint les reflexions de molts autors sobre l'erasmisme espanyol, les seves característiques i els seus límits (Vincent, 2020, 226-227). Altres obres de referència sobre la reforma són la de Jaime Contreras *Historia de la Inquisición Española (1478-1834). Herejías, delitos y representación* (1997); les aportacions de Joseph Pérez, entre les quals destaquen diversos articles i capítols com: "Reformas y heterodoxias. El erasmismo castellano" (1995) publicat

al volum 3 “Historia de una cultura” i l’obra coordinada per Álvaro Castro Sánchez *Franciscanos, místicos, herejes y alumbrados* del 2010.

Particular interés té el llibre de Doris Moreno *Casiodoro de Reina. Libertad y tolerancia en la Europa del siglo XVI* (2017), un estudi sobre l'autor que per primera vegada va fer la traducció completa de la Bíblia al castellà i que va ser de referència pels protestants hispans. L’obra coordinada per Boeglin, M; Fernández Terricabras, I; Kahn, D. i Villacañas J. L. del 2018 *Reforma religiosa y disidencia religiosa. La recepción de las doctrinas reformadas en la Península Ibérica en el siglo XVI*. I, finalment, *Fe y castigo. Inquisiciones y consistorios calvinistas en el mundo moderno* (2020), un revelador estudi comparatiu entre les inquisicions catòliques i els consistoris calvinistes, ambdós protagonistes dels processos de confessionalització religiosa.

5. El delict de sol·licitació

A continuació, s’esmentarà el delict de “sollicitatio ad turpia in confessione” que es troba dins de la categoria de “diverses heretgies” de la Inquisició. Consisteix en les paraules, actes o gestos fets per un confessor amb l’objectiu de provocar, incitar o seduir al penitent succeïts abans, durant o després de la confessió. Aquest delict va ser jutjat pels tribunals episcopals fins al 1562 quan el Consell de la Suprema aprova la seva inclusió en el capítol d’“heretgies varies” dels Edictes de Fe, perquè els casos no paraven d’augmentar. En un context en què els protestants atacaven la doctrina sacramental, l'Església catòlica va prendre un conjunt de mesures per legitimar-la. Amb aquesta fi, el 1561 el papa Pius IV va emetre la butlla “Cum sicut nuper” que concedia la potestat de jutjar aquest delict a la Inquisició (Castillo García i Castillo Durán, 2021, 326-327).

La indefinició d’alguns aspectes jurídics d’aquest delict va suscitar diverses modificacions en la seva definició. Per exemple, Pau V va decretar el 24 de novembre de 1612 una butlla que permetia al Sant Ofici actuar contra els sacerdots que cometessin el delict de sol·licitació amb homes. Però, la butlla més important va ser la de Gregori XV el 30 d’agost de 1622 anomenada “Universi Dominici Gregis” que anava dirigida a tota la cristiandat i aclaria que es podia condemnar als sacerdots que sol·licitessin a qualsevol persona i obligava a les víctimes a denunciar amb un màxim de sis dies després del delict. (Martínez Millán, 2007, 263-264); (Castillo García i Castillo Durán, 2021, 327).

Adelina Sarrión va realitzar l'estudi *Sexualidad y confesión, la solicitud ante el Tribunal del Santo Oficio (siglos XVI-XIX)* (1994) on mostra l'evolució per dècades del delictes de sol·licitació al tribunal de Conca, la qual coincideix amb la que presenten els estudis de Juan Antonio Alejandro García (1994) *El veneno de Dios. La Inquisición de Sevilla ante el delito de solicitud en confesión* i d'Stephen Haliczer (1998) *Sexualidad en el confesionario, un sacramento profanado*. Les seves dades mostren que, en general, es va mantenir una mitjana d'entre dotze i vint denúncies per dècada. Destaquen dos moments d'augment pronunciat: durant la dècada de 1580 amb quaranta-una denúncies, creixement degut a l'aparició sistemàtica del delictes en els edictes de fe publicats anualment; i durant la dècada de 1620 amb trenta processats, augment que coincideix amb la publicació de la butlla de Gregori XV (citada per Martínez Millán, 2007, 265).

Entre el segle XVI i XVII Sarrión estableix una periodificació en tres etapes: la primera, entre 1550 i 1640 on gairebé un 25% de les denúncies van acabar en processos complets. L'etapa més dura va ser entre 1580 i 1610 amb la majoria dels processos completats i, a partir del 1610 fins al 1639 va disminuir enormement el nombre de denúncies, fet que mostra un augment en la vigilància cap als sol·licitants, però, curiosament, es van suspendre el 41% dels processos, xifra molt elevada. La segona etapa, entre 1640 i la dècada de 1660 pràcticament coincideix amb el període en què Diego Arce i Reinoso van dirigir la Inquisició (1643-1665). Van ser uns anys marcats per la persecució de les heretgies més tradicionals, sobretot el judaïsmes. Pel que fa al delictes de sol·licitació, hi va haver una gran disminució de les denúncies i un gran augment dels processos completats. Finalment, la tercera etapa 1670-1730 es caracteritza, en un primer moment entre 1670 i 1679 per la desaparició dels processos complets. A finals del segle XVII s'experimentarà un augment dels processos arribant en el seu punt àlgid durant la dècada de 1710 (Martínez Millán, 2007, 266-267).

Finalment, algunes obres que també cal mencionar sobre el delictes de sol·licitació són el llibre de Jorge René González Bermejo *Sexo y confesión* del 2002 i l'obra de Sergio Álvaro Esteve *El delito de solicitud en la época inquisitorial española* del 2018.

6. La bruixeria

La creença en l'existència de la bruixeria és un sistema ideològic que dins del sistema de creences cristianes aporta solucions a problemes quotidians. Per una banda, permetia atribuir la causa dels mals soferts durant el dia a dia a persones externes —bruixes— i no a un mateix, disminuint així el sentiment de culpa pels pecats comesos. Per l'altra banda, també tenia una funció sociomoral, ja que la bruixa representava l'encarnació de l'amoralitat i el contrari de tots els ideals socials: la seva figura era la d'una persona autòctona, però atípica. (Martínez Millán, 2007, 268).

El delicte de bruixeria va tenir una jurisdicció ambigua, perquè podia ser jutjat tant per la Inquisició com pels tribunals seglars, per aquesta raó la Inquisició va dur a terme pocs processos per bruixeria els seus primers cinquanta anys. Al principi la Inquisició distingia entre superstició no herètica, els sortilegis, i superstició herètica, la bruixeria, però els Edictes de Fe de la dècada de 1520 mostren com s'agrupen totes les supersticions en la bruixeria. El 1526 a Granada hi va haver una congregació d'inquisidors per decidir com s'havia de procedir amb els casos de bruixeria descoberts a Navarra. Hi va haver opinions molt diverses, en concret, sis inquisidors van afirmar que l'existència de les bruixes era real i quatre que era il·lusòria. Per l'altra banda, també es va decidir que si no hi havia més proves que les confessions, les penes no podien ser severes. Fet que va trencar amb les instruccions del *Malleus maleficarum*¹², manual que la Inquisició havia seguit per identificar i condemnar les bruixes. Es produirà una racionalització d'aquest delicte i a partir de la segona meitat del segle XVI els membres del Consell de la Suprema amb una formació més jurídica que teològica, van començar a demanar proves legals satisfactòries. (Kamen, 1983, 226-232); (Bigalli, 2006, 95-96).

En general, la tesi més acceptada en l'actualitat és que la persecució de la bruixeria a Espanya va ser molt minoritària en comparació a la resta de països europeus, en els quals fou molt intensa durant els segles XVI i XVII (Belhmaied, 2014, 64). En primer lloc, cal destacar la paradigmàtica obra de Gustav Henningsen *El abogado de las brujas. Brujería vasca e Inquisición española* traduïda el 1983. Aquesta obra fa un estudi sociològic i antropològic del

¹² Obra publicada pels dominics Jacobo Sprenger i Enrique Institoris el 1487 que explicava com funcionaven els malefícis i com havien de ser els processos per bruixeria. En concret, incitava als jutges a què no busquessin evidències racionals, ja que amb la probabilitat i informació empírica ja era suficient per demostrar la bruixeria (Bigalli, 2006, 95-96).

procés inquisitorial del conegut acte de fe de Logronyo del 1610¹³ i el paper d'Alonso de Salazar Frías¹⁴ argumentant que gràcies a aquest procés va canviar la manera d'enfocar el delicte de bruixeria per part de la Inquisició. Es va publicar una “guia especial” que havien de seguir els comissaris del Sant Ofici a l'hora d'interrogar als acusats i als testimonis en les causes de bruixeria, el qual reflecteix l'escepticisme de la Suprema entorn de l'existència d'aquest delicte i les noves exigències de dur a terme investigacions empíriques (Henningsen, 1983, 330-332). Henry Kamen té una particular interpretació del procés d'Alonso de Salazar i els canvis en la Inquisició, considera que no signifiquen que a Espanya arribés el racionalisme abans d'hora, sinó que la Inquisició va adoptar un caràcter més jurídic (Kamen, 2013, 378).

Amb tot, gràcies a les instruccions del 29 d'agost del 1614, tot i que la Inquisició estava obligada a considerar la bruixeria com un delicte, en la pràctica, tots els testimonis de bruixeria van ser rebutjats i qualificats d'il·lusions, fet pel qual Espanya no va viure la histèria popular contra la bruixeria i les cremes de bruixes en un context en què abundaven a tot Europa. Així i tot, es van continuar cremant bruixes de manera regular en mans dels tribunals seglars (Kamen, 2013, 378-379, 381).

A partir de la segona meitat del segle XVII gairebé no hi haurà processos per bruixeria a la península. Henningsen i Contreras en el període entre 1550 i 1700 compten un total de 3.532 processos per “superstició” categoria que inclou totes les variants esotèriques. I en l'obra de Ricardo García Cárcel i Doris Moreno (2000) *La Inquisición española* es mostra que els tribunals peninsulars amb un major nombre de processats van ser Logronyo (387), València (337) i Saragossa (327); i el percentatge dels casos de bruixeria respecte als processos “per superstició” va ser en tots els tribunals inferiors al 10%, excepte a Aragó on va arribar a un 32% (p. 288); (citats per Martínez Millán, 2007, 270, 272-273).

Cal mencionar també les paradigmàtiques obres de Julio Caro Baroja, d'entre les que destaca *Inquisición, brujería y criptojudáismo* del 1970. I, d'entre les aportacions més recents, destaquen les de Pau Castell sobre la bruixeria a Catalunya, com per exemple la seva tesi doctoral *Orígens i evolució de la cerca de bruixes a Catalunya (s. XV-XVI)* del 2013 i “La persecució senyorial de la Bruixeria al Pallars. Un procés contra Bruixes i Bruixots a la

¹³ Vegeu *El abogado de las brujas. Brujería vasca e Inquisición española* (1983) els capítols: tres “El proceso (primera parte)” (p. 54-72), quatre “El culto al “dios cornudo” (p. 73-100), cinc “Las visitas del distrito y el edicto de fe” (p. 101-112), sis “La visita de Valle” (p. 113-146), set “El proceso (segunda parte)” (p. 147-175) i vuit “El auto de las brujas” (p. 176-192).

¹⁴ Vegeu *Ibidem*. El capítol dotze “La solución al problema de la brujería” (p. 313-339).

Vall Fosca (1548)” del 2009; els estudis d’Agustí Alcoberro i Percay com ara “Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya dels segles XVI i XVII” (2004) i “El segle de les bruixes. (segle XVII)” del 1992; el llibre d’Ivet Eroles (2020) *Dones al marge. Bruixes i altres històries d’estigma i oblit* que des d’una perspectiva antropològica i de gènere, reconstrueix les vivències de catorze dones intentant reconstruir la diversitat que hi havia en el món rural; i, finalment, el capítol “De buena fe: Trucos y engaños mágicos” escrit per Rocío Alamillos Álvarez dins l’obra *Herejía y sociedad: La Inquisición en el mundo hispánico* (2022) que des d’una perspectiva antropològica analitza el fenomen dels trucs de màgia, fets normalment per estafar i estudia alguns dels processos concrets que va realitzar la Inquisició entorn aquests actes acusats de bruixeria (García Cárcel, 2022, 1-4); (Alamillos, 2022, 17-34).

7. La censura de llibres

Finalment, la censura de llibres va ser una activitat exercida per la Inquisició des dels seus inicis. El seu objectiu era identificar l’heterodòxia i interceptar la seva difusió, centrant-se en els llibres o pamflets tant manuscrits com impresos. Per controlar la circulació de llibres la Inquisició va adoptar diverses mesures, la més important de les quals van ser els edictes i catàlegs de llibres prohibits i expugnats. A més, els mecanismes per identificar un llibre heterodox utilitzats durant el procés judicial van fer que s’assimilés molt als processos dels heretges i que la societat pogués participar-hi, mecànica que molts autors han anomenat “del procés al llibre”. Cal remarcar que l’activitat censora va funcionar en consonància a les diverses conjuntures històriques de la Inquisició, amb tot, aquest mecanisme va funcionar sense gaires canvis fins a la fi de la Inquisició al segle XIX i va aconseguir controlar eficaçment la cultura impresa. (Martínez Millán, 2007, 284); (Pinto, 1983, 271-272).

Des de l’aparició de la impremta i a causa de les possibilitats de difusió cultural que va comportar, els Reis Catòlics van reglamentar la impressió i circulació de llibres. Amb la pragmàtica del 1480 van aprovar la lliure circulació de llibres, fet que provocà que es llegissin obres herètiques. Davant d’aquests fets el 8 de juliol de 1502 els Reis Catòlics es van veure obligats a promulgar una altra pragmàtica, en la que els presidents de les audiències de Valladolid i Granada, els arquebisbes de Toledo, Sevilla i Granada i els bisbes de Burgos, Salamanca i Zamora havien de concedir llicències per la impressió de llibres.

Finalment, aquesta competència es va concedir definitivament al Consell de Castella i el d'Aragó a partir del 1550 (Martínez Millán, 2007, 284-285); (Pinto, 1983, 276).

A principis del segle XVI la circulació de les obres del protestantisme i de Luter van provocar que l'activitat censora augmentés. Durant el segle XVI la Inquisició va crear un delicte específic sobre aquells qui difonien, retenien o llegien llibres prohibits. Diversos papes van anar concedint potestats als inquisidors provocant que la Inquisició comences a acaparar pràcticament tota la jurisdicció sobre aquesta activitat, en detriment de les universitats que durant la baixa edat mitjana i principis de la modernitat havien exercit aquesta funció. El 1539 Pau III va concedir el poder a l'Inquisidor General de procedir contra els qui tinguessin llibres d'heretges. El 1550 Juli III va ampliar considerablement la jurisdicció dels inquisidors permetent-los castigar als qui tinguessin o llegissin llibres prohibits. I, el 1559 Pau IV va permetre que l'inquisidor general pogués absoldre aquells qui havien sigut excomunicats per la censura (Pinto, 1983, 270-273).

Així doncs, a mitjans del segle XVI l'aparell censor de la Inquisició es consolida, coincidint amb la reestructuració administrativa del Tribunal en mans de l'inquisidor general Fernando Valdés. Qui s'encarregava d'identificar l'heretgia examinant el contingut de les obres i eren els qualificadors, un grup d'unes vuit persones, normalment pertanyents a ordes religioses. Henry Charles Lea situa l'origen del càrrec el 1520 quan es va ordenar als inquisidors que no nomenessin cap qualificador sense el previ consentiment del Consell. En canvi, Roberto López-Vela demostra en els seus estudis que va ser anterior. Es basa en una carta acordada del 17 de juliol del 1518 que definia la missió del nou càrrec. Així i tot, les competències dels qualificadors no es van delimitar clarament fins a les instruccions de 1561 (citats per Martínez Millán, 2007, 285-286) (Pinto, 1983, 271, 275). El nombre de qualificadors va augmentar considerablement a finals del segle XVI i, tot i que la Inquisició va dictar normes per limitar l'accés del clergat regular al càrrec, el segle XVII va créixer exponencialment el nombre de qualificadors, sent majoritaris els jesuïtes (Pinto, 1983, 274-275).

L'altra funció de l'aparell censor era interceptar les obres herètiques. Es van utilitzar recursos legals i institucionals per posar en marxa diversos controls des de la publicació fins a la compra dels llibres que es van anar regulant al llarg del segle XVI. Es vigilaven les impremtes; el transport dels llibres sobretot a les fronteres i ports; les biblioteques i fins i tot als lectors. Els llibres prohibits es feien conèixer amb els edictes inquisitorials, sobretot els edictes de fe que recordaven l'obligació d'entregar els llibres prohibits o de denunciar als

sospitosos. Amb les cartes acordades, molt abundants en els segles XVI i XVII, es comunicava als tribunals locals els llibres que s'anaven prohibint (Pinto, 1983, 274-276).

L'acumulació de llibres prohibits en els edictes va derivar en la creació dels "Catàlegs de llibres prohibits", un dels instruments més importants de la censura i la seva funció era: recopilar els llibres prohibits, redefinir l'àmbit del què era prohibit i agilitzar el ritme de prohibició d'obres. El primer d'ells va ser publicat per la Inquisició espanyola el 1547 i era una reedició del que va publicar el 1546 la universitat de Lovaina, no obstant això, tal com demostra Virgilio Pinto (1981), la carta acordada de la qual es dedueix l'existència d'aquest índex està mal datada i en realitat és del 1551 (p. 597) (citada per Pinto, 1983, 279). El primer índex del qual es té constància és el de 1551 amb cinc edicions impreses en els tribunals de Valladolid, Toledo, Sevilla, València i Granada. Eren una versió ampliada del catàleg publicat per la Universitat de Lovaina amb les obres que fins aquell moment també havien estat condemnades per la Inquisició espanyola (Martínez Millán, 2007, 287). En canvi, Virgilio Pinto (1983) creu « [...] que las diferencias son de tipo formal, más que de criterio o de contenido» (p. 279). Un dels seus continguts eren diverses edicions de la Bíblia en llatí i grec, molt difoses. Després de dos anys retirant-les, es va publicar el 1554 un expurgatori on s'afegien més bíblies anomenat "Índex de Bíblies prohibides" (Pinto, 1983, 280).

La confusió que va generar el catàleg de 1551 a l'hora d'interpretar-lo, va impulsar a la Inquisició a crear el seu propi catàleg, però el descobriment dels nuclis luterans a Sevilla i Valladolid va precipitar la seva publicació el 1559. Tot i que inacabat i amb poques prohibicions, el "Catàleg de Valdés" va influir molt, gràcies a la crispació del moment (Pinto, 1983, 280). Però aquest catàleg va tenir poca durada, ja que amb motiu del concili de Trento, el 1564 Roma va publicar un altre "Catàleg de llibres prohibits" que altra vegada va crear una gran confusió amb l'existent de les Espanyes (Martínez Millán, 2007, 288)

Davant d'aquesta situació, Diego de Espinosa va encarregar l'elaboració d'un nou catàleg el 1569 que no es va publicar fins al 1584, l'"Índex de Quiroga", encapçalat per catorze normes generals inspirades en les normes tridentines, les disposicions de la Inquisició espanyola dels "Catàlegs" de 1551 i 1559 i un catàleg expurgatori. Les normes generals van definir clarament l'àmbit del què és heterodox, fent una distinció entre l'"heterodòxia absoluta", les obres dels heretges i l'"heterodòxia relativa" que eren les desviacions o anotacions herètiques. Aquest catàleg és el més ben elaborat del segle XVI i va racionalitzar l'elaboració i funcionament dels catàlegs (Martínez Millán, 2007, 288-289); (Pinto, 1983, 280-281).

Els catàlegs del segle XVII es van utilitzar de manera diferent. Per exemple, els expurgatoris ja no servien per prohibir parcialment les obres d'alguns autors, sinó per censurar proposicions concretes. L'activitat censora es va començar a enfocar en «*la producción interior y hacia las polémicas de escuela*» (Pinto, 1983, 281). Es van promulgar tres índexs el 1612, 1632 i 1640 elaborats per comissions especials. El de 1632 va ser una revisió de l'índex de 1612 a causa de la protesta d'alguns qualificadors, per aparèixer-hi obres de les seves ordes religioses, un dels antecedents de l'oposició dels índexs prohibits que hi haurà durant el segle XVIII (Pinto, 1983, 281-282). Els catàlegs de llibres prohibits van anar evolucionant en consonància amb l'activitat censora. Els índexs s'han d'estudiar de forma global, tenint en compte el context en què s'escriuen, l'àmbit de les seves normes generals, la intenció del catàleg i la seva publicació (Pinto, 1983, 283).

L'estudi de l'activitat censora de la Inquisició està comprès dins del debat actual que gira al voltant de la funció de la Inquisició en l'àmbit de la cultura. Amb quins criteris es va prohibir? Quina va ser l'eficàcia real de la censura inquisitorial sobre la cultura? Debat pel qual s'ha estudiat tant els "índexs de llibres prohibits", com l'hàbit de la lectura en la vida quotidiana. Dins d'aquest debat destaca la figura de Manuel Peña i les seves contribucions *Escribir y prohibir. Inquisición y censura en los Siglos de Oro* (2015), l'article "Sobre expurgos y calificadores. Debates entorno a la censura inquisitorial (siglos XVI-XVII)" dins l'obra "Edición y literatura en España (siglos XVI y XVII)" del 2012. (García Cárcel, 2022, 3).

Finalment, en relació amb els criterisensors, cal destacar les obres de Virgilio Pinto Crespo: el capítol "Institucionalización inquisitorial y censura de libros" dins l'obra *La Inquisición española. Nueva visión, nuevos horizontes* (1980); i els capítols "La consolidación del Santo Oficio. (1517-1569)" i "El apogeo del Santo Oficio: (1569-1621)" del primer volum de *Historia de la Inquisición en España y América* (1984). L'article de Ricardo García Cárcel i Javier Burgos "Los criterios inquisitoriales en la censura de libros en los siglos XVI y XVII", publicat en el número 14 de la revista "Historia social" (1992). Finalment, la recent aportació de Mathilde Albisson *El proceso al libro. La censura inquisitorial en la España del siglo XVII* del 2024.

Conclusió

A tall de conclusió, el present Treball de Final de Grau ha permès aprofundir i conèixer tant la historiografia existent sobre la Inquisició espanyola com la seva evolució en el temps. Començant per una historiografia que tot i que subjectiva, va ser rellevant dins la historiografia pel seu dens treball d'arxiu, la seva comprensió global del fenomen inquisitorial i per crear les principals bases interpretatives del Tribunal. Mentre que la historiografia espanyola va experimentar una ruptura degut a la Dictadura, la qual es va començar a superar a partir dels anys cinquanta del segle XX, gràcies a la obertura internacional d'Espanya. La historiografia internacional va anar avançant i els seus mètodes d'anàlisi van evolucionar.

Així doncs, es va iniciar una incipient renovació historiogràfica en l'àmbit nacional que veurà els seus anys d'esplendor entre els anys setanta i vuitanta, coincidint amb la fi de la Dictadura i el naixement de la Democràcia espanyola. Serà una època clau dins la historiografia inquisitorial on els historiadors espanyols, amb retràs, intentaran anivellar-se a la historiografia internacional, celebrant-se nombrosos congressos internacionals. Hi haurà una eclosió dels estudis inquisitorials pel que fa a la quantitat i qualitat d'aquests. Canviaran els temes i mètodes, destacant la influència de l'escola dels "*Annales*" i per tal de dibuixar una nova història de la Inquisició es retornarà al treball d'arxiu. No obstant això, s'ha vist que aquesta renovació, tot i que necessària, va comportar algunes limitacions, com ara el menyspreu per l'anterior historiografia inquisitorial espanyola i l'adopció sense crítica dels seus plantejaments i tòpics; l'excessiva publicació d'obres, algunes de les quals eren sensacionalistes i la falta de comprensió global del fenomen en les interpretacions, causada per publicacions monogràfiques disperses que no integraven els diversos resultats.

A partir dels anys noranta es començarà a superar el "desordre" dels renovats estudis inquisitorials i es publicaran diverses síntesis que intentaran comprendre el conjunt del fenomen de manera global. Gràcies al sorgiment d'una nova metodologia basada en l'anàlisi estadística de les relacions de causes, es demostrarà que la història de la Inquisició va anar variant en l'espai i en el temps. Els estudis inquisitorials espanyols rebran la influència del "gir antropològic", a partir del qual es publicaran nombroses aportacions microhistòriques que acotaran els temes d'estudi a un grup concret de reus o un Tribunal de districte. Aquestes obres posaran de relleu la complexitat del fenomen inquisitorial i que les realitats històriques

són polièdriques. Gràcies a aquests esforços, en l'actualitat s'ha aconseguit aclarir el tema inquisitorial i s'ha dibuixat una nova imatge de la Inquisició i, una de les visions més importants és la que defineix la Inquisició com un poderós mitjà de control social, deducció que permet analitzar la institució com un fenomen social.

En la segona part del treball, s'ha realitzat i posat en pràctica l'anàlisi i contrast de les tesis principals de diversos temes. En primer lloc, s'han mostrat els diversos debats actuals més importants entorn el Tribunal. Essent els més actuals: l'estudi dels trets reals i imaginaris de la imatge de la Inquisició i el significat dels conceptes de tolerància i intolerància dins de la historiografia i fonts inquisitorials. Més concretament, s'han analitzat les temàtiques i debats entorn la naturalesa jurisdiccional de la Inquisició i entorn la seva activitat repressiva.

Del primer, s'ha conclòs que hi ha tres interpretacions generals, que el defineixen com un tribunal eclesiàstic, seglar o mixt. S'ha vist que l'última interpretació és la més acceptada en l'actualitat i que no es pot definir com eclesiàstic o seglar, ja que moltes vegades els reis actuaven amb interessos religiosos i els papes amb interessos temporals, pel que, tot i la seva naturalesa, les jurisdiccions sempre seran mixtes.

Finalment, del debat de l'activitat repressiva s'ha vist que la quantificació de les víctimes és un debat impossible de resoldre, ja que no es conserva tot el gruix de la documentació inquisitorial. Que, actualment, existeix una periodificació bastant acceptada sobre l'evolució de l'activitat repressiva dividint la seva activitat en els períodes de 1480-1520, anys de més activitat i de persecució dels judaïtzants; el de 1520-1560 quan, després d'una època d'indefinició, es comencen a perseguir als cristians vells; l'etapa de 1560-1615, quan es consoliden els objectius de la Inquisició, augmenta l'activitat repressiva i es persegueix sobretot als moriscos i als protestants i l'etapa de 1615-1700 on s'experimenta una davallada del ritme processal, i els delictes més perseguits són els de cristians vells, sobretot els de naturalesa sexual i ideològica. Tot i aquesta periodificació, no és definitiva dins la historiografia i, s'ha posat en relleu que l'activitat, més que de forma quantitativa, cal valorar-la qualitativament.

Amb l'estudi de les tipologies delictives passa una cosa similar: la divisió més sostinguda en l'actualitat és la que proposa la sèrie judaisme, mahometisme, protestantisme, enllumenats, ofenses contra el Sant Ofici, proposicions herètiques, supersticions, bigàmia, sol·licitacions i varis. No obstant això, aquestes divisions no tenen en compte els canvis

jurisdiccionals ni antropològics soferts al llarg del temps, i és que dins de cada tipologia s'han condemnat actes molt diversos segons l'època i l'espai.

L'estat de la qüestió del judaisme, ha permès veure l'evolució de la seva repressió en el temps i el seu debat al voltant de la realitat o imaginació del problema convers. Dels moriscos s'ha vist la seva particular repressió, relacionant-la amb el context polític de cada moment i que, en l'actualitat, s'estudia el delicte tenint en compte que variava molt segons l'espai i el temps. En relació amb els enllunats, els estudis han posat en relleu que va ser un moviment religiós autòcton, anterior a les idees de Luter, i que la seva persecució i erradicació va evitar que s'experimentés una Reforma dins els territoris espanyols peninsulars. De l'apartat del luteranisme, s'ha vist que la seva repressió va anar lligada als contextos polítics, essent la seva màxima persecució durant el procés de confessionalització de Felip II i deixant de perseguir-se a causa dels interessos comercials entorn les emergents potències protestants. D'aquest delicte també s'ha vist que un dels debats actuals gira entorn l'existència, real o imaginària del protestantisme. Del delicte de sol·licitació, s'ha vist la seva evolució en el temps i, que és un delicte que permet estudiar-se des d'una perspectiva sociològica i antropològica. Pel que fa a la bruixeria, els estudis han mostrat que la caça de bruixes i la creença en la seva existència per part de la Inquisició espanyola va cessar quan començaven les matances a la resta d'Europa i que existeix un debat al voltant de si aquesta avançada percepció de la bruixeria va ser causada per l'entrada del racionalisme als territoris espanyols abans d'hora. Finalment, de la censura s'ha vist que va ser una activitat duta a terme per la Inquisició des del principi i que, tot i les seves variacions en el temps vinculades als canvis de la institució, el control de la circulació de les idees herètiques va ser una de les principals preocupacions de la Inquisició al llarg de la seva història.

Bibliografía

Alamillos, R. (2022). «De buena fe»: Trucos y engaños mágicos. Dins Moreno, D. i Peña, M. (eds.) *Herejía y sociedad: La Inquisición en el mundo hispánico* (p. 17-34).

Belhmaied, H. (2014). La Inquisición española y la brujería. Dins B. Greco i L. Pache (eds.) *De lo sobrenatural a lo fantástico: Siglos XIII-XIX* (p. 61-69).
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4684537>

Bennassar, B (1981). Introducción. Dins Bennassar, B. (ed.), *Inquisición española : poder político y control social* (p. 7-14). Crítica.

Brault-Noble, C i Marc, M-J. (1981). La unificación religiosa y social. La represión de las minorías. Dins Bennassar, B (ed.), *Inquisición española : poder político y control social* (p. 126-170). Crítica.

Bigalli, C. (2006). El “Malleus Maleficarum”. *Subjetividad y Procesos Cognitivos* (9), 92-114 <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2785101>

Castillo García, A i Castillo Durán, J. (2021). Las cárceles de la Inquisición y el delito de solicitación desde el análisis de dos procesos inquisitoriales a dos almendralejenses. Dins Carmona Barrero, J. D. i Tribiño, M. (eds.), *XII Jornadas de Historia de Almendralejo y Tierra de Barros: Bicentenario del nacimiento de Carolina Coronado (1820-2020)* (p. 313-338). Asociación Histórica de Almendralejo.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8782637>

Dedieu, J. P. (2014). La inquisición moderna en su contexto internacional. Fragmentos de Historia. Lorenzana, F. i Mateos F. J. (coord.) *Inquisición. XV Jornadas de Historia en Llerena* (p. 11-30). Llerena: Sociedad Extremeña de Historia.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5121784>

Dedieu, J. P. (2004). De la Inquisición y su inserción social: nuevas directrices de la historiografía inquisitorial. Dins *Coloquios de Historia Canario Americana* (p. 2116-2129).
<https://shs.hal.science/halshs-00004676>

Dedieu, J. P. (1981). Los cuatro tiempos de la Inquisición. Dins Bennassar, B. (ed.), *Inquisición española : poder político y control social* (p. 15-39). Crítica.

Dufour, G. (1999). En los orígenes de la historiografía sobre la Inquisición: La obra de Juan Antonio Llorente y su evolución de 1797 a 1817. Dins Universidad de Cádiz, Servei d'edicions (ed.), *Historia, memoria y ficción 1750-1850: IX Encuentro de la Ilustración al Romanticismo* (p. 15-22). <https://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcsj3h7>

Edwards, J. i Lozoya, T. (2005). *La Inquisición*. Crítica.

Escudero, J. A. (1994). Sobre bibliografía inquisitorial: La obra de Van der Vekene. *Revista de la Inquisición* (3), 259-262.

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=157781>

Escudero, J. A. (1998). Netanyahu y los orígenes de la Inquisición española. *Revista de la Inquisición: Intolerancia y derechos humanos*, (7), 9-46.

https://www.boe.es/biblioteca_juridica/anuarios_derecho/abrir_pdf.php?id=ANU-I-1998-10000700046

Escudero, J. A. (2021). Problemas en los procesos de creación y supresión de la Inquisición española: Bulas y decretos. *Revista de la Inquisición: Intolerancia y derechos humanos*, (25), 13-53. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8100571>

Fajardo, F. (1999). La actividad procesal del Santo Oficio: Algunas consideraciones sobre su estudio. *Manuscripts*, (17), 97-117.

<https://ddd.uab.cat/pub/manuscripts/02132397n17/02132397n17p97.pdf>

García Cárcel, R. (1996). Veinte años de la historiografía sobre la Inquisición: algunas reflexiones. *Revista de la Inquisición: Intolerancia y derechos humanos*, (8), 287-291.

https://www.uv.es/rseapv/Anales/95_96/A_229_254_Veinte_anyos_de_historiografia.pdf

García Cárcel, R. (1999). Netanyahu y la Inquisición. *Revista de la Inquisición: Intolerancia y derechos humanos*, (8), 287-291

https://www.boe.es/biblioteca_juridica/anuarios_derecho/abrir_pdf.php?id=ANU-I-1999-10028700291

García Cárcel, R. (2001). La reciente historiografía modernista española. *Chronica Nova: Revista de Historia Moderna de la Universidad de Granada*, (28), 185-219.

<https://revistaseug.ugr.es/index.php/cnova/article/view/2024>

García Cárcel, R. (2022). Prólogo. Dins Moreno, D. i Peña, M. (ed.) *Herejía y sociedad: La Inquisición en el mundo hispánico* (p. 1-4).

Grodsinsky, M. N. (2005). El fenómeno Inquisitorial a través de su perspectiva historiográfica. *X Jornadas Interescuelas: Departamentos de Historia*.

<https://cdsa.academica.org/000-006/76>

Henningsen, H. G. (1983). *El abogado de las brujas: brujería vasca e Inquisición española*. Alianza Universidad.

Henningsen, H. G. (1988). ¿Por qué estudiar la Inquisición?: Reflexiones sobre la historiografía reciente y el futuro de una disciplina. *Manuscripts*, (7), 35-50.

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=108142>

Henningsen, H. G. (2020). Archivos e historiografía de la Inquisición española. *Príncipe de Viana*, 81 (278), 975-998. <https://doi.org/10.35462/pv.278.14>

Jover, J. M. (1975). Corrientes historiográficas en la España contemporánea. Dins *Once ensayos sobre la historia*, Madrid, Fundación Juan March.
<https://www2.march.es/bibliotecas/publicaciones/ficha/fjm-pub/640/>

Kamen, H. (2013). *La Inquisición española. Mito e historia*. Crítica

Kamen, H. (1999). *La Inquisición española: Una breve revisión histórica*. Crítica.

Kamen, H. (1983). Notas sobre brujería y sexualidad y la Inquisición. Dins Alcaclá, A. (Ed.), *Inquisición española y mentalidad inquisitorial. Ponencias del Simposio Internacional sobre Inquisición Nueva York, abril de 1983* (p. 226-235). Ariel.

López, N. (1999). Nueva teoría sobre el origen de la Inquisición española: Burgense. *Revista de la Inquisición: Intolerancia y derechos humanos*, (8), 279-286.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2148589>

López-Vela, R. (1990). Inquisición y Estado: Los fundamentos historiográficos de una interpretación política (1930-1990). *Chronica nova: Revista de historia moderna de la Universidad de Granada*, (18), 267-342.
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=253323>

López-Vela, R. (1990). Inquisición y monarquía: estado de la cuestión (1940-1990). *Hispania: Revista española de historia*, 50(176), 1123-1140.
<https://www.proquest.com/docview/1300495059/fulltextPDF/1DFD0B8FE2574DAAPQ/1?accountid=15295&sourcetype=Scholarly%20Journals>

Llorente, J. A. i Jiménez, J. (1980). *Historia crítica de la Inquisición en España*. Hiperión.

Márquez, A. (1988). Historia de la inquisición en España y América. *Hispanic Review*, 56(3), 368-370.
<https://www.proquest.com/scholarly-journals/historia-de-la-inquisición-en-españa-y-américa-ed/docview/1290279548/se-2>

Martínez Millán, J. (s. d.). *Joaquín Pérez Villanueva*. Real Academia de la Historia.
<https://dbe.rah.es/biografias/24068/joaquin-perez-villanueva>

Martínez Millán, J. (1985). Los problemas de jurisdicción del Santo Oficio: “La Junta Magna” (1696). *Hispania Sacra*, 37(75), 205-259.
<https://www.proquest.com/docview/1302618943/fulltextPDF/DF7D34C33174043PQ/1?accountid=15295&sourcetype=Scholarly%20Journals>

Martínez Millán, J. (2007). *La Inquisición española*. Alianza Editorial.

Moreno, D. (2017). *Casiodoro de Reina. Libertad y tolerancia en la Europa del siglo XVI*. Centro de Estudios Andaluces.

Pérez, J. (2003). *Breve historia de la Inquisición en España*. Crítica.

Pérez, J. (2021). *Historia de España*. Crítica

Pinto, V. (1983). La censura. Sistemas de control e instrumentos de acción. Dins Alcaclá, A. (ed.), *Inquisición española y mentalidad inquisitorial. Ponencias del Simposio Internacional sobre Inquisición Nueva York, abril de 1983* (p. 269-287). Ariel.

Ribagorda, A. (2001). La fractura de la historiografía española durante la postguerra franquista. *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 23, 373-383.
<https://revistas.ucm.es/index.php/CHCO/article/view/CHCO0101110373A/6954>

Vincent, B. (2020). La espiritualidad en España en el siglo XVI: Releyendo a Marcel Bataillon. Dins Calderon, A. (ed.), *Pasados y presente: Estudios para el profesor Ricardo García Cárcel* (p. 223-231). https://ddd.uab.cat/pub/lilibres/2020/230697/paspre_a2020v2.pdf

VV. AA. (2001). Los orígenes de la Inquisición. *Istor: Izquierda y derecha en la historia*, (7), 158-161
http://www.istor.cide.edu/archivos/num_7/coincidencias%20y%20divergencias.pdf

VV. AA. (2020). *Fe y castigo. Inquisiciones y consistorios calvinistas en el mundo moderno*. Cátedra.